

La Reforma i les reformes. De l'arrel bíblica de la missió de Moisès, dels profetes, de Crist i dels apòstols, a l'autocomissió dels reformadors. Martin Luther

Josep Amengual i Batle, M.SS.CC.

PRESENTACIÓ

Aquest assaig, amb el qual volem contribuir senzillament a la celebració del cinquè centenari de la Reforma inaugurada pel frare agustinià reformat Martin Luther, no té cap pretensió d'originalitat. No passa de ser un intent de subratllar alguns trets que semblen més importants, de les diverses reformes, en el ben entès que aquestes són solament algunes de les que va fer esclatar la que va promoure Luther des del dia 31 d'octubre de 1517. La bibliografia és immensa, en la qual predomina una alta especialització que per a res pretenem tenir. Per la nostra banda, a més d'obres generals i d'algunes més especialitzades, apuntarem alguns escrits dels reformadors traduïts al català i al castellà. A més, tenim la sort de disposar d'una guia excel·lent en la *Història de la Teologia cristiana*, II, *Pre-reforma, reformes, contrareforma*, d'Evangelista Vilanova, amb la col·laboració de Lluís Duch. Aquest, a més, és autor de diverses edicions i traduccions d'escrits dels reformadors. Cal dir, per a col·laborar amb els possibles lectors, que aquestes traduccions són precedides de bones introduccions històriques i literàries.

Per la nostra banda, teixirem un simple context del que era entès com a reforma, i, de les diverses reformes tardomedievales, recollirem el que s'entengué per Reforma, en el segle XVI, particularment en Luther, mentre, per raons òbvies de la manca d'espai, prescindirem de presentar,

encara que sigui amb unes dimensions molt més reduïdes, cinc dels reformadors continentals, Luther, Zwingli, Müntzer, Calvin i Servet, i un insular, Enric VIII d'Anglaterra. Sabem que teològicament i ideològica els hauríem de classificar altrament. En un tercer punt insinuarem quina incidència va tenir en el bisbat de Mallorca la Reforma protestant, i amb quins recursos o instruments es va produir la reforma catòlica, i la Contrareforma.

També afegirem un breu *excursus* sobre els silencis de la Reforma i Contrareforma, que afecten la nova cultura que s'obria camí i la missió *ad gentes*.

En una breu conclusió solament insinuarem unes pistes per a entrellucar el que pot dir la Reforma, com a fenomen expressament religiós, en una societat secularitzada.

Com que, del qui escriu aquestes pàgines, no s'ha d'esperar una visió original d'aquells esdeveniments que marcaren una època, ens sembla que és una exigència imprescindible enganxar de qualque manera, i en termes esquemàtics, la història general d'Europa amb la història de les illes Balears. Així, immediatament, intentarem assenyalar alguns trets que caracteritzen la situació de l'Església al començament del segle XVI balear.

I. LA REFORMA O LES REFORMES COM A CRITERI HISTORIOGRÀFIC¹

Quan parlem de reforma o de reformes, solem referir-nos

---

¹ Sigles:

- COD = *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ALBERIGO, J. - DOSSETTI, J. A., JOANNOU, P. - LEONARDI, Claudio - PRODI, P. - JEDIN, H., (ed.), (Istituto di Scienze Religiose), Bologna, ³1973.
- WA. = LUTHER, Martin, *Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Weimar, 1883, i següents. (Edició completa de les obres de Luther).
- WA. B. = LUTHER, Martin, *Werke, etc., Briefwechsel*, Weimar, 1930 i següents. (Correspondència).
- WA. TR. = LUTHER, Martin, *Werke, etc., Tischreden*, Weimar, 1912, i següents. (Converses de sobretaula).

a fer que una cosa, un costum, un mode de fer retornin al seu estat primigeni. Tot referint-se a la humanitat i a l'Església, Erwin Iserloh remarca que aquest retorn és impossible. D'aquí que, a principis del segle XVI, la reforma significava «l'adaptació a nous esdeveniments i l'obertura a les necessitats del moment».² Va ser Leopold von Ranke, en la seva història d'Alemanya de l'època de la Reforma, publicada l'any 1839, qui va aixecar a categoria universal la importància de la Reforma de 1517.³ Luther, malgrat que no utilitzi gaire vegades el terme, entengué la reforma com una obra de Déu i no humana. En aquest punt era absolutament coherent.⁴ Tanmateix des que s'obria camí una nova societat, especialment passat l'any 1000, l'Occident va viure en un estat de reforma constant, una línia de la qual es va plasmar en la reforma gregoriana (Gregori VII, *1073-†1085), allunyant els poders laïcals del control del papat. Per una altra via, s'expressaven els reformadors laics, que recorrien a l'Evangelí i promovien la predicació laïcal. Per una banda sorgiren els moviments dels càtars i albigesos, que foren contrarestats per les reformes dominicana i franciscana, reconegudes per Innocenci III, però sense treure'n les consegüents conseqüències per a reformar el papat i l'episcopat i tot el ministeri ordenat. D'aquí que l'afany de reforma de l'Església

---

Evangelista VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, *Pre-reforma, reformes, contrareforma*, Miquel BATLLORI, (pròl.), (Col·lectània Sant Pacià, Núm. XXXVI), Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya - Herder, 1986, pàg. 93-94.

2 Erwin ISERLOH, «Die protestantische Reformation», H. JEDIN, (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, IV, *Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation*, Freiburg/B-Basel-Wien, 1967, pàg. 4.

3 Leopold VON RANKE, *Deutsche Geschichte Im Zeitalter Der Reformation*, I-II, Willy Andreas (ed.), Wiesbaden: Emil Vollmer, s. d. Vegeu Lluís DUCH, «Reformes», dins Evangelista VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, *Pre-reforma, reformes, contrareforma*, Miquel BATLLORI, (Col·lectània Sant Pacià, Núm. XXXVI), Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya - Herder, 1986, pàg. 133. J. LORTZ, *Geschichte der Kirche in Ideengeschichtlicher Betrachtung*, II, Münster ²²⁻²³1965, pàg. 67: *Reformation, Katholische Reform Gegenreformation*. Vegeu Lluís DUCH, «Reformes», dins Evangelista VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, *Pre-reforma, reformes, contrareforma*, Miquel BATLLORI, (Col·lectània Sant Pacià, Núm. XXXVI), Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya - Herder, 1986, pàg. 151, amb les notes 31-32, on exposa les diverses opinions.

4 Lluís DUCH, «Tercera Part. Reformes i ortodòxies protestants: Segles XVI i XVII», dins Evangelista VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, *Pre-reforma, reformes, contrareforma*, BATLLORI, Miquel, (pròl.), (Col·lectània Sant Pacià, Núm. XXXVI), Barcelona 1986, pàg. 125-364, i aquí, pàg. 133.

seguí en el franciscanisme dels espirituals, i, des de 1318, en els *fraticelli*, entre els quals hem de comptar l'infant Felip de Mallorca, mort pobre i abandonat a mitjan segle XIV, i també la seva germana, Sança de Mallorca, reina de Nàpols.

No podem, encara, estar-nos d'esmentar el genial reformador, el Beat Ramon Llull,⁵ el qual no pretenia tan sols reformar l'Església, a l'estil dels contemporanis reformadors o els del segle XVI, sinó que el seu propòsit era el de promoure una reforma total de l'Església, en el cap i en els membres, i la de tota la societat civil, puix es fundava en la «recreació» del món, inaugurada en l'encarnació del Fill. Altrament, el seu propòsit central missioner esdevenia impossible, perquè mai no es podien convertir els jueus, els musulmans, els jacobites i els pobles sense llei, és a dir, sense Escripures, si veien que els cristians, tots sense excepció, no vivien coherentment amb la seva llei. Més encara, considerava la diversitat religiosa com a font de les guerres, i, per això, enemiga de la pau.

Les reformes pertanyen a la vida de l'Església, sobretot des que es va configurar la societat medieval reconeixent el protagonisme que tenia el nou urbanisme, que sortia dels castells i dels dominis dels senyors i obria el camí als laics. Aquests començaven a ser més escolaritzats, fet que els ajudava a ser més crítics, i començaren a posar en qüestió l'estructura del seu món, el que, quant a l'Església, els conduí a demanar tenir accés a les Escripures, en especial al Nou Testament, i, més en concret, als evangelis. En aquests ambients es va crear una necessitat de demanar una Església més evangèlica, menys tancada en una jerarquia omnipotent. I, seguint aquest procés, a finals del segle XII sorgiren moviments com els càtars i els albigesos, que

---

⁵ Josep AMENGUAL I BATLE, «Ramon Llull y los reformadores de su entorno: beguinas y begardos, la orden de los apóstoles, Felipe de Mallorca y Sancha de Nápoles», de propera publicació a *Archivo Ibero-Americano. Revista Franciscana de Estudios Históricos*, 76 (2016).

demanaven la reforma de l'Església i la possibilitat de llegir l'Escriptura en llengua vernacla i de predicar.

Per altra banda, ja en el segle XI es va obrir camí la que es diria reforma gregoriana, per referència al seu gran protagonista, el papa Gregori VII, que va alliberar el papat del poder dels emperadors.

Per la nostra banda, consideram que el fet que els papes i l'episcopat no begueren a les fonts evangèliques i paulines de les reformes, ni assumiren el projecte lul·lià de la «recreació» de tota la societat humana, va originar tot un seguit d'intents de reformes, fins que arribà el gran esclafit amb un frare reformat, Martin Luther.⁶

La manca de radicalitat papal i episcopal a assumir la reforma va ser el que va mantenir l'Occident catòlic en un estat de desassossec constant, amb uns 70 anys de papes desnortats a Avinyó i el següent cisma d'Occident, que va afeblir l'Església i va desprestigiar el papat i l'episcopat. Tot això, unit a una concepció més coherent i secularitzada del poder polític, va fer que els in comptables prínceps europeus, molts d'ells a Alemanya, també reformassin el seu Estat, espolsant-se del damunt l'emperador.

En conseqüència, la superficialitat del papat i de l'episcopat, amb massa contradiccions en la vida i el ministeri, i una teologia decadent, mancada d'inspiració bíblica, van obrir les portes a Luther. Uns prínceps assedegats de poder i farts d'exaccions econòmiques, a causa de les indulgències i moltes altres per raó dels beneficis controlats per Roma, trobaren en el frare reformat agustí el seu altaveu, que afavoria el nacionalisme alemany sense Alemanya. Així, el

---

⁶ Clar i assequible és Jaume BOTEY, A 500 anys de la reforma protestant, dins *Quaderns de Cristianisme i Justícia*, núm. 204, Barcelona, 2017, pàg. 3-4.

problema profundament religiós de Luther fou espargit com un sentiment patriòtic alemany. Quelcom anàleg podríem observar en els altres països reformats. Però hem de prescindir de tractar-ho aquí.

L'encuny semàntic de la paraula reforma, marcat en el segle XVI

Amb tot, el dominic Chenu va cridar l'atenció sobre el fet que la paraula reforma, al llarg del segle XVI, va quedar tocada, a causa del moviment encapçalat per Martin Luther, i per molts altres que s'aixecaren per demanar una reforma radical de l'Església, que va culminar en nombroses ruptures que en els nostres dies segueixen ben vigents, malgrat que hagi passat més de mig segle en què les esglésies, inclosa la catòlica, s'han posat en camí vers la meta d'una unió entre elles mateixes.

Amb tot, i tornant a Chenu, recollim com ja per l'any 1946 observava que, en el segle XVI,

Reformatio: l'aspiració evangèlica trobava la seva expressió en aquest terme de caràcter filosòfic, en el qual estava concentrada l'espiritualitat de sant Agustí, animador precisament d'aquests evangelismes. Reformar-se, tornar a trobar la seva «forma», és a dir, la seva consistència interior, la seva estabilitat natural, tornar a ser un mateix i de l'altre, en la plenitud de la seva «idea» exemplar, ser veritable: en aquest formulari platònic de la realitat dels éssers, en el qual Agustí expressà la seva metafísica cristiana, es pot comprendre vers quina profunditat ontològica (l'epítet no és, com es veu, excessiu) s'aboca aquesta necessitat de renovació.⁷

---

⁷ M. D. CHENU, «Reformas de estructura en la cristiandad», dins *Économie et Humanisme*, Caluire [Rhône], (1946), 85-98, recollit dins *Id.*, *El Evangelio en el tiempo*, Barcelona: Estela, 1966, pàg. 34-49, aquí, pàg. 41;

Malgrat aquesta concepció de la reforma, que ens du als orígens, és imprescindible comptar amb un altre factor, que és el de la historicitat del cristianisme i de l'Església, que exigeix que les reformes prenguin en compte las circumstàncies canviants de cada temps. Així, la història de l'Església és un seguit de reformes, malgrat que el terme no hi hagi estat present. Així, l'Església ha avançat per a retrobar-se amb ella mateixa, tot reformant-se, és a dir, assumint

un renovellament interior [...], un retrobar-se a si mateixa, un replegar dintre seu les missions que li ha assignat Crist. La qual cosa és sempre, en substància, obra de l'Esperit Sant; i com a tal s'acompleix en la intimitat de l'ànima humana sota l'influx de la gràcia.⁸

També en el si de l'Església nasqueren moviments de reforma que no romperen la comunió, com foren els que acabaren en el franciscanisme, els dominics, els frares de la penitència, els frares dels ordes de redempció de captius, etc.

Ara bé, si des d'aquells segles el projecte de la reforma catòlica va ser-hi sempre present, a finals del segle xv i començaments del xvi, hi hagué propostes reformadores en els concilis de Constança, Basilea, i Ferrara-Florència. Hi hagué corrents reformadors esparsos per diversos països, com els grups moguts per l'evangelisme, pel paulinisme, especialment a Itàlia, l'humanisme cristià, les associacions, i reformes dels ordes religiosos, que foren el substrat del que hom anomena reforma catòlica, o contrareforma, que va abocar en el concili de Trento.

Entre aquestes manifestacions de les reformes, cal comptar-hi les introduïdes en els ordes religiosos, com, per exemple, en

---

VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, pàg. 91.

⁸ H. JEDIN - G. ALBERIGO, *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma cattolica*, Brescia: Mocelliana, ²1985, pàg. 9.

l'agustiniana, precisament en la província en la qual esdevingué frare Luther. Aquells moviments de reforma també eren presents a Castella, amb Juan de Valdès, que va influir molt a Itàlia, on emergí *Il beneficio di Cristo*, amb els seus seguidors.⁹ Seguiren els clergues regulars, com els teatins, somascs, jesuïtes, barnabites, etc. No ho oblidem, aquests ordes religiosos i els moviments esmentats no són fruit ni del concili de Trento, ni de la contrareforma, com tampoc ho fou el gran humanista, jurista i bisbe de Lleida, Miquel Tomàs de Taixequet, vinculat als cercles de sant Gaietà de Thiene, fundador dels teatins, i al de sant Ignasi de Loiola, així com a la promotora de l'educació de la dona, la beguina d'inspiració lul·liana Elisabet Cifre, fundadora de la Criança (1510).¹⁰

En el món laïcal i clerical hi sorgí la recerca bíblica, que influí en l'elaboració teològica a l'influx de l'humanisme i sovint antiescolàstica.

Una espiritualitat d'encuny més individualista i de tendència més metòdica en l'organització personal, com la *devotio moderna*, es va difondre a tot arreu. Hom privilegiava més els fets que les paraules, l'adhesió de la voluntat sobre el coneixement, preferia l'experiència de fe sobre l'assentiment racional.¹¹ Certament, aquestes actituds són més properes a les Escripures. Tot i això, el discurs teològic racional és imprescindible, en qualque moment o en qualque circumstància, per tal de garantir que l'adhesió voluntària sigui a Crist, i no a una altra persona, per extraordinària que pugui ser.

---

9 Benedetto DA MANTOVA, Marcantonio FRAMINIO, *Il beneficio di Cristo*, Salvatore CAPONETTO, (ed.), Torino: Claudiana, 2009.

10 Josep AMENGUAL I BATLE, «El bisbe Miquel Thomàs de Taixequet», dins *Bisbes de Lleida d'origen mallorquí. Seminari d'intercanvi científic Lleida-Mallorca. Arxiu Capitular de Mallorca - Arxiu Capitular de Lleida, Mallorca, 6 i 7 d'abril de 2017*, en curs d'edició.

11 BOTEY, A 500 anys de la reforma protestant, pàg. 4.

Ara bé, tots aquests moviments, malgrat que alguns prou significatius fossin presents a Roma, no arribaren al papat fins que ja va ser massa tard. Fou Pau III el primer que començà a reaccionar, convocant un concili, que al cap d'anys, l'any 1545, es va obrir a Trento. Tot va procedir lentament i amb no gaire entusiasme. Al llarg de les tres sessions, en el concili, es van recollir moltes propostes, que venien del segle anterior. Ara bé, malgrat que alguns reformadors s'interessaren pels concilis de reforma, Constança i Basilea, el concili de Trento fou convocat quan Luther, seguit per altres, ja s'havia declarat en contra de l'autoritat conciliar. Luther moriria l'any següent de la convocatòria. Tristament, els signes del temps, o el *kairós*, no foren reconeguts pels papes, i les conseqüències encara divideixen l'Església de Jesucrist.

Tanmateix, tenint present com des del trànsit entre l'Alta i la Tardana Edat Mitjanes, la història de l'Església llatina queda travessada per successives reformes, que són les que ressalten més la vitalitat del cristianisme, així com també fan veure amb més contrast els defalliments i fins i tot conductes i sistemes de procedir allunyats de l'Evangelí, com són l'exaltació de la riquesa, del poder, del luxe, de la luxúria, hom reconeix la validesa de proposar la reforma com a criteri de la història de l'Església, com ho va fer Giuseppe Alberigo.¹² Era possible la reforma de l'Església llatina sense la ruptura protestant?

Tornant a l'àmbit general de l'Església llatina, després de recórrer sobre els diversos intents de reforma a la Tardana Edat Mitjana, Erwin Iserloh conclou que no va ser possible una reforma pacífica i no clerical. La implicació dels laics

---

¹² G. ALBERIGO, «Réforme en tant que critère de l'Histoire de l'Église», dins *Revue d'Histoire Écclesiastique*, 76 (1981), 72-81.

en aquells intents va quedar marcada per manifestacions revolucionàries contra l'estructura eclesiàstica,¹³ no directament contra l'Església, comunitat cristiana.

Per son compte, el dominicà reformador Johann Nider, durant el concili de Basilea (1431), escrivia que no tenia cap esperança d'una reforma general en l'Església, convicció que el menà a optar per reformes sectorials.¹⁴

Evangelista Vilanova escrigué que

cap canvi seriós no era aleshores possible en l'Església sense revolució; que la Reforma protestant, per tant, era necessària amb la ruptura que comportava; i que finalment només aquest xoc ha pogut produir, amb el vigor cristià de les comunitats que n'han sorgit, la reforma catòlica mateixa com una reacció vital.¹⁵

De fet, els nombrosos assajos de reforma que sorgiren a diversos països, milloraven certes situacions, petits espais de l'Església; però mai no afectaven l'estructura bàsica d'una societat piramidal, com era la de l'Església. Així, el papat seguia el seu ritme, d'esquena als ideals cristians, mentre diversos bisbes esdevenien pastors, els ordes religiosos creaven províncies o congregacions reformades, però els papes, enquistats en la mundanitat, eren els primers que aprofitaven la seva jurisdicció per a dispensar de l'observança de les regles que havien assumit els reformats. Tot un capítol de Jedin, que porta per títol «Reforma sense concili?», mostra com era quasi impossible respondre afirmativament aquest interrogant.¹⁶ En aquestes circumstàncies, i en el segle posterior, els papes i els teòlegs i canonistes curials abominaven el conciliarisme, i no en tot els mancava raó.¹⁷

13 Erwin ISELOH, «Die protestantische Reformation», pàg. 6.

14 Hubert JEDIN, *Storia del Concilio di Trento. 1: La lotta per il Concilio*, Brescia: Morcelliana 1949, pàg. 123.

15 VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, pàg. 367.

16 JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, 1, Cap. IX, pàg. 340-366.

17 J. WOHLMUTH, «Conciliarismo y constitución de la Iglesia», dins *Concilium*, 187 (1983), 50-58. Sobre aquesta

Esmentem encara alguns projectes de reforma que sorgiren, i que no són gens lleugers, o improvisats, per tal d'assolir la reforma *in capite et in membris*.

Després de la crisi del Cisma d'Occident, al llarg del segle xv, els papes volgueren prendre la davantera al conciliarisme, que s'havia envigorit durant aquells anys, i també en el concili de Constança, i cercaren vies de reforma. Martí V (1417-1431), sorgit del concili de Constança, havia creat comissions cardenalícies a l'efecte, les propostes de reforma s'executarien per autoritat papal, però no van passar de projectes. Així la política papal perdurà al llarg de més d'un segle.

Eugeni IV (1431-1447) es va concentrar en el concili de Basilea (traslladat després de la seva rebel·lió successivament a Ferrara i Florència), en el qual es preocuparen de la unió amb els orientals i en la lluita contra el conciliarisme; però va afavorir tant com va poder la reforma dels regulars, especialment la dels agustins, franciscans i dominics.

Nicolau V (Sarzana, 15-11-1397 - † Roma, 24-03-1455), papa entre 1447 i 1455, coneixedor dels Pares de l'Església, entre els anys 1449-1450, va encomanar al cardenal Domenico Capranica (Capranica Prenestina, 31-05-1400 - Roma, 14-08-1458) un projecte de reforma que havia de començar per la cúria, que era un antre de corrupció, i del papat. Però, perquè la reforma en l'Església fos veritablement efectiva, no podia tractar-se d'un moviment marginal o minoritari: havia de ser actuada *in capite et in membris*. Capranica va elaborar un autoritzat i ambiciós memorial de reforma sota el títol de *Advisamenta super reformatione Papae et Romanae Curiae*, en el qual s'anticipaven moltes de les decisions del concili tridentí.

---

aversió dels papes al conciliarisme, en parlen totes les històries del concili de Trento.

L'humanista Silvio Piccolomini, Pius II (1458-1464), tot just elegit papa, l'any 1458, tornà sobre el problema, al cap de quasi deu anys, i va encarregar un altre projecte al venecià Domenico de' Domenichi, que compongüé el tractat *De reformatione romanae curiae*, en el qual s'ataca l'acumulació de beneficis i la vida fastuosa i ànsia de riqueses dels cardenals i prelats de cùria. L'any següent, el sapientíssim i lul·lista cardenal Nicolau de Cusa traçava –també per encàrrec de Pius II– un projecte de reforma general de tota l'Església (*Reformatio generalis*), basat en el principi de la imitació de Crist, segons que demanava la *devotio moderna*. Per dur a la pràctica aquests dos projectes, Pius II va promulgar la butlla *Pastor aeternus*. La seva partida a la croada i la seva mort a Ancona, a punt d'embarcar contra els turcs, deixaren sense efecte els seus projectes reformadors, i Sixt IV (1471-1484) no va passar de projectar butlles de reforma sense publicar-les.

Innocenci VIII (1484-1492), Alexandre VI (1492-1503), Pius III (1503) i Juli II (1503-1513) pertanyen a una sèrie papal que era a les antípodes de la reforma. Llastimosament no fou solament Alexandre VI qui excel·lí per la seva vida dissoluta, com ho mostra sobretot la historiografia italiana, més tolerant amb els altres, sense que això indiqui que és més acostada a la realitat. Juli II convocà el concili del Laterà V (1512-1517) per contrarestar el de Pisa, reunit per Lluís XII de França.

Gianfranco Pico della Mirandola, l'any 1517, any de la rebel·lió de Luther, va compondre una oració, *De reformandis moribus*, adreçada a Lleó X, en la qual feia propostes de reforma.

Contemporàniament, Paolo Giustiniani i Vincenzo Quirini compongueren el *Libellus ad Leonem X*, que, per una banda, denunciava els abusos de la cùria, i per l'altra proposava

pautes concretes per a la reforma. S'havien de reformar els ordes religiosos, hi havia d'haver una selecció del clergat, una acurada elecció dels bisbes, s'havien de procurar traduccions de les Escriptures, establir la litúrgia en llengua vulgar, i s'havien de convocar periòdicament concilis i sínodes. Precisa Evangelista Vilanova que aquest manifest, que era «més coratjós que les tesis de Luther, va quedar lletra morta».¹⁸

Per bones que fossin aquestes propostes, avancem que, per a Luther, eren insuficients, puix ell sentia un greu problema antropològic, el de saber-se justificat, repte profund que no era capaç de resoldre amb la deficient teologia del moment. Insistia que no eren els costums que el movien a la reforma, sinó la mala doctrina.

Aquest conjunt de factors ens ajuden a copsar el que vol dir Vilanova quan escriu que els problemes del moment no es podien resoldre sense una revolució.

D'altra banda, el papat lluità aferrissadament contra el conciliarisme; però, també repetirem amb Vilanova, que si hagués dirigit els esforços a promoure una reforma radical, el conciliarisme hauria quedat ferit de mort.¹⁹

Ara bé, tot i el gran esforç de la reforma catòlica, cal dir que no va entrar a Roma fins a l'elecció de Pau III, que no va despertar cap entusiasme; però a poc a poc va acceptar convocar un concili de reforma.

Amb aquesta passa es va començar a reformar els cardenals, els ordes religiosos, es va reforçar la Inquisició,²⁰ i a poc a poc

---

18 VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, pàg. 97.

19 VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, pàg. 96.

20 JEDIN, «Katholische Reform und Gegenreformation», pàg. 481.

s'introduïren reformes en la Cúria romana.²¹ No endebades el papa Adrià VI proclamava: *Purga Romam, purgatur mundus*.²² És que els enemics de la reforma eren els curials, els quals, amb les dispenses de l'acompliment dels acords capitulars dels ordes religiosos, o de la residència en el lloc on eren bisbes, rectors, canonges, impossibilitaven que l'Església avançàs.

Fins i tot la discussió conciliar sobre la residència dels ministres ordenats va ser una de les més llargues, que passà de sessió a sessió, entorpidida per les exempcions que la Cúria romana seguí atorgant. Discutien sobre el tipus de relació que hi havia entre el benefici i el ministre que el posseïa. Eren debats de senyors que no havien estat mai assalariats. El cardenal Pacheco, de Jaén, arribà a dir que era millor no reformar res que promulgar el decret preparat pel 29 de desembre de 1547, mancat de claredat i d'alè.²³

Hem al·ludit les reformes internes de l'Església, el canvi dels costums, i Luther, en un primer moment, exigirà part damunt tot una reforma teològica que aclareixi el procés de l'arribada de la persona pecadora a la justificació, o com aquesta persona pecadora esdevé agradable a Déu. El frare, des de jove, era obsessionat pel pecat.²⁴ A més, vora la urgència de la reforma moral i teològica, era urgent també una reforma política i econòmica, car l'intervencionisme del poder del papa i dels bisbes, del clergat en general, era molt feixuc per al poder civil i per al poble en general. Ja Ockham, com ho veurem, va desmitificar el poder polític dels papes. El fiscalisme que controlava fins el benefici més menut produïa una extracció de diners molt alta per als regnes o principats.

---

21 JEDIN, « Katholische Reform und Gegenreformation », pàg. 480, 482.

22 JEDIN, « Katholische Reform und Gegenreformation », pàg. 482.

23 JEDIN, « Katholische Reform und Gegenreformation », pàg. 493.

24 BOTEY, A 500 anys de la reforma protestant, pàg. 7.

Una primera alarma vingué no tant de part de l'Imperi com del rei Ferran II el Catòlic, quan mostrà la seva adhesió a la participació en el concili del Laterà V. El monarca va reunir a Burgos sis bisbes, tres diplomàtics i tres teòlegs i canonistes, per tal que emetessin el seu parer sobre el concili. En el seu programa reformador feien constar el profund malestar de l'Església espanyola i de la monarquia a causa de les extraccions de diners i de la col·lació de beneficis a estrangers. Tot s'assemblava als *Gravamina* de la nació alemanya i a la Pragmàtica Sanció de França.²⁵

En efecte, un Estat modern no podia tolerar aquesta intromissió de l'Església en els afers recaptadors. D'aquí que Lleó X temia la presència dels bisbes ultramontans, com els d'Alemanya, França i de la corona hispànica, pel front que podien fer contra aquells abusos de poder i econòmics.²⁶

El fiscalisme eclesiàstic era rebutjat per tots els països, i tant els monarques com altres agents criticaven que estrangers fruïssin de suculents beneficis eclesiàstics, de manera que grans sumes de diners sortien dels diversos estats per aquest concepte i pel de la predicació de les indulgències. Tots, emperador, reis i prínceps començaven a estar ferits pel dret romà, que s'anava imposant, en detriment dels senyors. A Alemanya, els prínceps aconseguiren que l'emperador s'imposàs fortament. Tanmateix ells exercien en virtut de la nova mentalitat en els seus estats. Ockham, en el *Breviloqui*, va desfer la justificació del poder temporal dels papes, tractant-la com una usurpació. I, amb Luther, que va despullar del papat i de l'episcopat l'Església, els prínceps i reis esdevingueren el que Küng qualifica de *summepiscopi*,²⁷

---

25 JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*. 1, pàg. 117.

26 JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*. 1, pàg. 117.

27 Hans KÜNG, *La Iglesia católica*, (Breve historia universal), Albert BORRÀS, (trad.), Barcelona: Mondadori, 2002, pàg. 173.

o senyors suprems, fins i tot en el que es refereix a la religió. Aquest joc pendular no troba, tampoc, cap justificació en les Escripures.

De fet, la superficialitat de Lleó X i dels curials els produïa un miratge, provocat per la brillantor de la cort romana, de l'esplendor de les lletres i de les arts, vora la insatisfacció econòmica i religiosa de la cristiandat llatina. Aquesta irresponsabilitat papal, i de massa bisbes, intel·lectuals, va conduir que el concili del Laterà V, obert quan Luther era jove professor, i tancat poc abans que ell proposàs les seves 95 tesis al debat de bisbes i teòlegs, fos una ocasió més perduda.²⁸

La reforma catòlica en la monarquia hispànica i a les illes Balears

Les característiques de la situació europea al llindar del segle XVI tenen molts aspectes comuns en els diversos països. La crisi social i econòmica era general. A València i a Mallorca la Germania va esclatar uns dos anys abans que la guerra dels pagesos a Europa Central, especialment en el món germànic. Per tant, creiem que, malgrat els abusos i els escàndols de l'Església en la monarquia hispànica, de cap manera clarifica la visió històrica projectar-hi la visió d'aquella època que s'origina en la historiografia germànica. Els abusos no eren tan cridaners com allà, l'episcopat no era tan principesc. L'esperit antiromà en la monarquia no era tan exacerbada. En darrer terme hi havia eclesiàstics, bisbes i tot, nascuts a Mallorca que exercien a Itàlia, i a la inversa. La Corona d'Aragó tenia una forta presència a Nàpols i a les grans illes, que feia que l'antagonisme es mostràs d'altres maneres. L'odi contra Roma, a causa del fiscalisme i del control de beneficis, era més rebaixat. Antropològicament, el sentit

---

²⁸ JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, 1, pàg. 29.

tràgic del cristianisme no és mostrava tant, com hom ho pot observar en la mateixa iconografia, menys dramàtica que la seva contemporània alemanya. Per tant, era més difícil que sorgís un personatge que reaccionàs com Luther.

A més, el naixement del lul·lisme acadèmic contenia un implícit esperit de reforma, com ho podem copsar en la sèrie d'eclesiàstics prou dignes, cultes i apostòlics de finals del segle xv, fins al temps de la Reforma.

Si cal no uniformar la interpretació històrica a partir de la Reforma alemanya, tampoc no podem rebre com a vàlid el model castellà, segons el qual els Reis Catòlics formaren un nou episcopat a la seva mida, amb bisbes naturals de la monarquia, generalment aliens a les nissagues principesques i senyoriales, i extrets dels estaments mitjans, més teòlegs que canonistes, a diferència dels bisbes de la Contrareforma. Tot i això, hem de dir que aquesta política no tingué cap aplicació a Mallorca, ans al contrari, Ferran el Catòlic promogué o tolerà que el cardenal Roderic de Borja fos bisbe de Mallorca i rector d'Inca, a més de posseir altres prebendes. Tampoc no corregí aquest tarannà el seu hereu, Carles I, el qual permeté que fos bisbe de Mallorca el bisbe Campeggio. Aquests mai no posaren el peu a les Illes. Això durà fins prop que començàs la darrera sessió del concili de Trento. Per tant, res de res hi hagué a agrair als bisbes del model reformat hispànic. El bisbat es refeia amb les pròpies forces, en part a partir de l'esperit lul·lià. Fou Felip II, qui, a la mitja dotzena d'anys de regnat, quan acabava el concili de Trento, pel 1561, va nomenar un bisbe que residí al seu bisbat, que va ser l'aragonès Diego de Arnedo, el qual amb prou feines podia predicar en la llengua del poble, com manava el concili a punt de clausurar. Així acabà amb segle i mig d'absentisme episcopal.

Quant al clergat, direm que l'absentisme era general. Fins i tot entre preveres. L'abat de la Real, frares i monges eren sovint fora del convent. D'altra banda, si hi hagué la proliferació del luxe en els ordes religiosos masculins i femenins, no hi ha constància que la situació fos escandalosa, observació que, per si mateixa, és prou negativa. La reforma que ja abans de Luther introduïen els Reis Catòlics era la implantació d'una clausura rigorosa que, abans, no havien conegut mai les monges mallorquines. Les violències que exercí el framenor alcudienc Fanals foren moltes, i prou es lamentava perquè les franqueses de Mallorca li impedien esbucar les portalades dels monestirs femenins.

També feria molt el poble que els eclesiàstics, des dels tonsurats, fruïssin de nombroses immunitats, especialment quan les grans crisis demanaven que tota la població assumís les càrregues dels impostos, talles, etc.

Les principals desviacions dels monestirs i convents religiosos eren la manca de vida comuna, la propietat privada, la manca de selecció en l'admissió de nous candidats, i la magra formació que rebien els admesos. Contra aquestes carències hom va insistir en les visites, per tal d'introduir les decisions dels capítols generals, i en el nomenament de provincials capaços d'implantar les reformes establertes capitularment.²⁹ Però també cal advertir que som al moment en què es conforma el lul·lisme acadèmic, es crea l'Estudi General, sense incidència escolar, tenim preveres de gran qualitat, com Duran, els introductors de la impremta, Calafat i Caldentei, el lul·lista i zelós canonge Gregori Genovard, el canonge, i després jesuïta, Jeroni Nadal, els bisbes Arnau Albertí Fortuny (Muro 1480 - Patti [Sicília], 1545), el cardenal i nomenat president del concili de Trento, Jaume

---

²⁹ Hubert JEDIN, «Zweite Teil. Katholische Reform und Gegenreformation», pàg. 481.

Pou Berard (1497-1563), el bisbe de Bugia (1510) Mateu Morro, Miquel Torrella (?- Anagni, † abans 17-03-1572), bisbe d'Anagni, vinculat als Tomàs de Taixequet, Francesc Tomàs de Taixequet i Frígola, (Llucmajor 1504 - Sardenya 1572), Miquel Tomàs de Taixequet Fluixà (ciutat de Mallorca 1528 - Lleida 1578). Aquest darrer, gran humanista i canonista, és enmig d'una xarxa de personalitats importants, a Mallorca i a Roma. D'una banda, Tomàs Taixequet era amic del director de Catalina Tomàs, a la qual admirava i s'hi relacionava mitjançant el seu director Abrines, mentre per l'altre costat, coneixia i apreciava l'obra de la beguina Elisabet Cifre, la qual amb el canonge Gregori Genovard, Nicolau Abrines i els seus amics, va crear la que sembla que és la més antiga institució per a l'educació de la dona, a la Criança. Més encara, Tomàs de Taixequet a Roma es va relacionar amb els grups d'espiritualitat i de reforma de sant Gaietà de Thiene, fundador dels Clergues Regulars teatins, i de sant Ignasi de Loiola, fundador dels jesuïtes. I, en aquests ambients, De Taixequet recordava com era possible impulsar l'educació de la dona, com es feia *in patria mea*, tot recordant l'obra de la beguina Cifre. Tot tenia uns antecedents espirituals que brollaven de la mateixa font, de la qual van pouar la lul·lista del segle xv, Romia, i altres dones, com més tard ho feu el lul·lista abrandat que va ser Arnau Albertí, bisbe de Patti. Afegim el prevere Rafel Socies, mestre en teologia i reformador del convent de Santa Margalida, per l'any 1520, el bisbe present a Trento, Jubí, i l'altre, Joan Estelrich.

Tot mostra com el catolicisme illenc dels temps de la Reforma era esponent, malgrat que hagué de transitar un llarg segle sense bisbe propi, flagell que la història de Mallorca ha hagut de patir, tant en temps de l'Antic règim, com en democràcia liberal, en temps de dictadures, o de democràcia del segle XXI. Quan arribem a resseguir els fils de les altres xarxes d'humanistes i lul·listes, pot ser que les fosques de l'absentisme episcopal

i de la resta d'eclesiàstics no semblaran tan aclaparadores. Ens cal, per exemple, situar més el cardenal Jaume Pou, i el P. Jeroni Nadal i Morei (1507-1580), alumne d'Alcalá de Henares, canonge de Mallorca, esdevingut jesuïta. Fou braç dret de sant Ignasi en la promulgació de les Constitucions, actiu a Trento, i autor de les *Adnotationes et meditationes in Evangelia quae in sacrosancto Missae sacrificio toto anno leguntur: cum Evangeliorum concordantia historiae integritati sufficienti: accessit & index historiam ipsam euangelicam in ordinem temporis vitae Christi distribuens*. Antuerpiae: [Plantinus] 1593. Les edicions en foren moltes. En 153 imatges segueix els evangelis, des de l'anunciació a l'ascensió. Era una conseqüència del que desitjava sant Ignasi per a acostar-se a Jesús. No oblidem aquesta aportació catòlica important a l'accés a la Bíblia, de part, precisament, dels jesuïtes.

En resum, sembla que el conjunt eclesiàstic, el monacal, i un bon nombre de laics, humanistes, es conservava sa. El que mancava era una pastoral evangèlica generalitzada. Santa Catalina Tomàs i altres persones de virtut reconeguda no s'entendrien solament amb la reforma de Trento.

Si tenim present que Luther clamava sobretot contra la mala doctrina, direm, en primer lloc, que, al món mediterrani, l'angoixa vital sobre la certesa de la salvació no sembla que afectàs gaire persones com al reformador esmentat. Creiem, a més, que l'expansió del luteranisme a Alemanya no es degué a les experiències religioses que hom pogués tenir com Luther, sinó a molts altres factors, socials, polítics, i econòmics, que esmentam. A vegades hom ha fet la hipòtesi que el luteranisme arribà a Mallorca ja dins la primera meitat del xvi. Hom esmenta com l'any 1523, en plena Germania, un castellà d'Albacete, conegut com a Gondisalvi, pintor,

fou acusat a la Inquisició com a «luterà negatiu».³⁰ Ara bé, aquesta informació és plenament falsa i fabricada vers l'any 1691 en una informació mallorquina al Tribunal de Madrid. L'acusat havia estat condemnat, per l'any 1523, com a agermanat rellevant, i reincident, del qual es deia que la seva esposa alletava una filleta de Joanot Colom, la qual «anava sermonant la Germania dient mil herejias, y per aquesta causa, per haver incidit en crim d'heregia, per los desastres que deia, lo han cremat».³¹

Quant a l'estat de la teologia en la monarquia espanyola, cal dir que a la primeria del segle XVI, a Salamanca, hi començà una renovació teològica amb un retorn a sant Tomàs, de la qual el dominic Francisco de Vitoria va ser un des protagonistes.³² També el cardenal fra Francisco Jiménez de Cisneros va fundar la universitat d'Alcalà de Henares, en la qual l'humanisme produí fruits molts rics per a la teologia i

---

30 «Memoria de los relaxados por el Stº. Off. de la Inqon de Mallorca, desde su fundación, y sacada por el libro donde están registrados aviendose reconocido sus procesos», núm. 522, pàg. 263, dins *La Inquisición de Mallorca. Reconciliados y Relajados, 1488-1691*. [Miquel FORTEZA - Gabriel CORTÉS], (eds.), Copyright M. Perdigón, (Imprenta J. Sallent), Barcelona 1946: Gondisalvi, Pintor, natural de Montealegre en Castilla, Vecino de esta Ciudad, por herege Luterano negativo, relaxado en persona en 4 de Diciembre de 1523.- Vol. VI. Vegeu el mateix text en l'edició del document, per J. MASCARÓ PASARIUS, «Judíos y descendientes de judíos conversos en Mallorca», dins MASCARÓ PASARIUS, (COORD.), HM, V, (1974), pàg. 737.

31 José Mª. QUADRADO, *Informacions judicials sobre 'ls adictes a la germania en la Ciutat de Mallorca, é penas de cos é d'haver á ells imposadas après la reducció de 1523*, Palma: Estampa de Felip Guasp 1896, pàg. 57, núm. 709: «Mestre Gonsalvo pintor: affectatíssim y anava armat ab los agermanats, y era molt den Colom, que sa muller del dit Gonsalvo alletava una filleta den Juanot Colom, y anava sermonant la germania dient mil herejias, y per aquexa causa per haver incidit en crim de heregia per los desastres que deya, lo han cremat. (Així ho declara un testimoni unich á 23 dezemb. 1523 encare que en el procés figura dit Gonsalvo entre'ls vius y presents.) *Present.- VI [sous]*». En aquest sentit genèric ho interpreten Margalida BERNAT I ROCA i Jaume SERRA BARCELÓ, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, (L'Ariau, 9), Palma: Leonard Muntaner, 2008, pàg. 117-118, notes 344-345, i pàg. 121. Vegeu Josep Lluís CAROD ROVIRA, *Història del protestantisme als Països Catalans*, (La unitat, 209), València: Edicions tres i quatre, 2016, pàg. 75 i 112. Creiem que no té prou en compte el context, que hem indicat, i en fa un gra massa del luteranisme de Gondisalvi. Observau que en el procés inquisitorial Gondisalvi es donà per executat dia 4 de desembre de 1523, en canvi un testimoni, en el procés sobre els agermanats, dia 23 del mateix mes i any, figurava entre els vius, com ho acabam de llegir.

32 Thomas E. WOODS, JR., *How the Catholic Church Buik Western Ciivilization*, Washington: Regnery Publishing, 2005, 5-6, 147-144, 209-210, = *Cómo la Iglesia construyó la civilización occidental*, Antonio CAÑIZARES, (pròlg.), Madrid: Ciudadelalibros, 2007. Juan Belda Plans, *La Escuela de Salamanca*, (Bac maior, 63), Madrid: Católica, 2000.

la Bíblia. Per a mostrar com abans de la Reforma la unitat, en tots sentits, del món medieval era una realitat, Heinz Schilling acaba d'escriure que l'antagonisme entre catòlics no existia, des del punt de vista de l'amor a les Escriptures. En efecte,

Si entre los eruditos europeos se hubiera hecho una encuesta en 1517 sobre dónde se encontraba entonces el centro de la moderna investigación bíblica, ciertamente hubieran respondido que se hallaba en Alcalá, no en Wittenberg, conjuntamente, claro está, con Basilea, donde Erasmo había publicado el Nuevo Testamento en griego.³³

Aquests i altres fets expliquen que el concili de Trento pogués comptar amb teòlegs brillants i atents als nous temps. A més, aquests teòlegs prengueren en compte els nous horitzons mundials, oberts pels descobriments en els oceans Atlàntic i Pacífic, atenció que ni Luther, ni els reformadors, com tampoc el concili de Trento no tingueren. Que, a la Corona d'Aragó, la teologia i l'estudi de la Bíblia no era encoratjador és una manifestació més de la decadència de l'època. Ni tan sols València s'alliberà de la mediocritat en teologia i en l'estudi de les Escriptures sagrades.

En conclusió, diríem que, historiogràficament, la Reforma, plantejada en els termes teològics de Martí Luther, no afectava prevalentment el món hispànic. Que les repercussions hi arribaren, és prou clar. Però no fins al punt que fos una commoció de primer ordre. A més, la Inquisició va posar fronteres a les diverses reformes. Probablement, en el segle XVI, els acusats de luteranisme no ho foren realment, sinó que es tractava de qualche agermanat, com consta expressament,

---

33 Heinz SCHILLING, «Reforma, antagonización confesional, diferenciación religiosa y cultural. Reflexiones de un historiador sobre la relevancia de la historia de la Iglesia de inicios de la modernidad para el presente y el futuro», dins *Concilium*, 370 (2017), 163-176, i aquí, pàg. 169.

en les llistes dels condemnats. També qualche blasfem o algú que expressava opinions contra les imatges, etc., era jutjat per la Inquisició, que, en aquests casos, no passava més lluny d'infligir-los uns càstigs. Ara bé, el luteranisme i el calvinisme eren quelcom més seriós.

També hem de dir que així com no podem assimilar la història mediterrània dels temps de la Reforma a la dels països d'Europa Central, tampoc no podem transferir al bisbat de Mallorca, que comprenia Menorca, la reforma de l'episcopat realitzada a la península Ibèrica.

I, si prenem en un sentit profund el que E. G. Léonard considera com a reforma, que no és altra cosa que la floració de la pietat catòlica,³⁴ aleshores, a Mallorca i a tot arreu, era necessària una reforma. Sobretot, la cridava el secular absentisme episcopal, el dels canonges i dels grans rectors. Quan en el sínode de 1691, el bisbe Pere d'Alagó donà un esquemàtic episcopologi, pondera com l'arribada del bisbe Diego de Arnedo fou un consol per a l'església local, vídua per llarg temps de pastor.³⁵

II. REFORMA CATÒLICA, REFORMA PROTESTANT, CONTRAREFORMA³⁶

Acabam d'apuntar com la reforma és una de les característiques de la vida de l'Església llatina des del començament del segon

---

34 Émile G. LÉONARD, (*Histoire Générale du Protestantisme*, I: *La Réformation*, Paris: PUF 1955, pàg. 308-309), *Historia general del protestantismo*, I, *La Reforma*, Madrid: Península, 1967, pàg. 18.

35 Pere d'ALAGÓ sobre els Campeggio, dins el seu *Catalogus episcoporum qui praefuerunt ecclesiae Maioricensi, à capto Regno à Tyrannide Mahometanorum ab Anno 1229*, de *Leges Synodales Maioricensis Episcopatus Statutae, et Promulgatae in Synodo, Dioecesana quam in sua Cathedrali Ecclesia celebravit, Illustrissimus, et Reverendissimus] Dominus D. Petrus de Alagon, Archiepiscopus Episcopus Maioricensis*, Anno 1692, Maioricae, Apud Michael Capó Typographum, després del núm. 24 dedicat als Campeggio, en el núm. 25, referent al seu successor Arnedo, diu que *omnibus praebuit solatium quia tanto tempore Ecclesia erat viduata Pastore*, pàg. 366. Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1572-1962)*, (Institut d'Estudis Baleàrics), Mallorca 2002, pàg. 24.

36 MARTINA, *La Chiesa*, pàg. 142-146.

mil·lenni. L'historiador més complet del concili de Trento va dedicar tot el primer volum de la seva obra als antecedents del concili, tot estudiant intents de reforma. Indubtablement les reformes foren moltes i un bon nombre de reeixides, malgrat que Johann Nider, dominicà, en la primera meitat del segle xv mostrava com veia impossible una reforma general.³⁷

Per atansar-nos a la Reforma, promoguda per Martin Luther, a partir de Tots sants de 1517, en coherència amb el que hem indicat, direm que les exigències del moment demanaven un retorn a l'Escliptura, però hem de concretar més. El desig de la reforma religiosa havia esdevingut un afer polític, de manera que, especialment els països germànics d'Europa Central, la demanaven com una necessitat nacional que els alliberàs de la tutela papal. En aquest sentit, seguirem un cop més Lluís Duch, el qual sintetitza aquestes qüestions, i ens fa veure com aquesta revolució de les nacions no fou encesa per les masses populars, sinó que eren les aristocràcies dels diversos països les que lluitaren contra el poder papal, contra el sistema jurídic i econòmic dels eclesiàstics.³⁸ A la Corona d'Aragó, des de Pere III, eren constants les reclamacions de l'autoritat reial contra les immunitats eclesiàstiques; a Mallorca, al compàs de les greus i nombroses crisis d'aliments, de pa concretament, l'alt clergat es declarava lliure de les contribucions monetàries, imprescindibles per a la importació de blat, mentre el poble a vegades menjava herba i arrels de vegetals. Ho mostrarem en un treball més extens.

Quant a la situació política d'Alemanya, cal dir que era marca-da per la greu crisi política, causada, en part per la fragmentació en molts principats i territoris, les autoritats dels quals no s'avenien tan fàcilment per a procurar el bé

---

³⁷ JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*. 1, pàg. 123.

³⁸ DUCH, «Reformes», pàg. 132.

comú. Maximilià d'Àustria (1459-1519) va intentar unificar l'Imperi. Fins i tot tingué la cabòria de fer-se papa, i així hauria assumit el poder espiritual i material. Els prínceps, assabentats de semblant quimera, tiraren més per son compte, deixant de banda la unitat. Sobre aquesta reacció, Lortz assegura que «la primacia d'aquest egoisme, tant pel que fa a l'Imperi com a l'emperador, és el factor més important en l'evolució d'Alemanya durant tota l'època de la Reforma, fins i tot, deixant de banda Luther, en l'evolució eclesiasticopolítica».³⁹ Els prínceps ambicionaven els territoris dels bisbes, els quals a vegades eren tinguts com a simples capellans de la cort. Frederic III de Saxònia, senyor territorial de Luther, va trobar el gran pretext en aquest per fer front a l'emperador i al papa.⁴⁰ Aquesta situació desgavellada fou aprofitada sovint per a satisfer els interessos econòmics i polítics dels prínceps. De fet, prínceps, ciutats i bisbes de baixa qualitat feren el joc al reformador.⁴¹

També, en la crítica al poder polític del papa, general en tots els reformadors, Ockham fou un precursor, contemporani de Marsilio di Padova. Ockham va raonar molt detalladament sobre la usurpació que feren els papes del poder de l'Imperi Romà, en els cinc llibres en què dividí el *Breviloqui sobre el principat tirànic damunt les coses divines i humanes –i en especial damunt els súbdits de l'Imperi– usurpat pels anomenats suprems Pontífexs*.⁴²

Els bisbes i el clergat formaven un món bigarrat. Vora els més poderosos, es trobava el proletariat clerical, *geistliches Proletariat*, els quals realitzaven les tasques culturals i pastorals en règim de subarrendament, tan vil era el sistema

---

39 Joseph Adam LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, I, Freiburg/B: Herder, 1948, pàg. 37-40.

40 DUCH, «Reformes», pàg. 137-138.

41 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 131-172.

42 Guillem d'OCKHAM, (trad. i ed.), Francesc J. FORTUNY, (Textos filosòfics, 5), Barcelona: Laia, 1981.

beneficial. H. Tüchle parla dels clergues mercenaris i les visites pastorals inventarien molts casos de concubinatge entre el clergat.⁴³ Fins i tot el concili del Laterà V va insistir en la denúncia,⁴⁴ després que una sèrie de papes indignes havien dirigit fins i tot uns certs intents de reforma.⁴⁵

La baixa qualitat de la formació clerical, i que els bisbes fossin membres de la noblesa, va contribuir que la reforma, en els diversos països, trobàs un episcopat format en dret civil, però anèmic de ciència bíblica i teològica.⁴⁶ Probablement molts no copsaren el nucli dels problemes que van aixecar Luther i els altres reformadors. La set de poder era més forta que els seus coneixements bíblics i que les seves aspiracions evangèliques. Enmig d'aquesta fluixedat teològica, no és estrany que la figura antidogmàtica d'Erasme de Rotterdam hagi estat considerada com una de les que més negativament contribuïren a la Reforma.⁴⁷ S'ha d'observar que tal vegada cal atenuar aquesta visió.

La invenció de la impremta va ser un dels mitjans més eficaços per a difondre la reforma, no sols ocasionalment, perquè acabava de ser inventada, sinó també ideològicament i culturalment, perquè, mentre la jerarquia catòlica encetava el segle XVI amb l'edició del *Directorium Inquisitorum*, Barcelona 1504,⁴⁸ i amb la dels primers índexs de llibres prohibits, Luther i els altres reformadors promogueren la necessària lectura de la Bíblia i dels catecismes. Bastin unes mostres per veure com Luther es va comportar, segons la seva consciència, com Jesús exhortava els fills de la llum:

---

43 H. TÜCHLE, *Nueva Historia de la Iglesia. III. Reforma y Contrareforma, Años 1500-1715*, Madrid: Cristiandad, 1966, pàg. 30-31. DUCH, «Reformes», pàg. 137-138.

44 Concili del Laterà V (05-05-1514), *Bulla reformationis curiae. De cardinalibus*, dins COD, pàg. 618.

45 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 6-7.

46 DUCH, «Reformes», pàg. 139.

47 LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, I, pàg. 126, citat per DUCH, «Reformes», pàg. 139.

48 Promoguda pel frare dominic Guillem Caselles, mallorquí.

per a 1519, dos anys després de la ruptura, havia escampat 25 escrits, en 110 impressions.⁴⁹ Encara més, entre 1522 i 1546, es van succeir 430 edicions de la Bíblia que havia traduït.⁵⁰ Entre tant la Cúria romana estava endormiscada. Solament, amb retard, el concili de Trento va proposar editar catecismes populars, a més del Catecisme Romà. La Bíblia, els llibres litúrgics i els cànctics en vulgar quedaren per segles en mans dels protestants,⁵¹ malgrat els catòlics n'editassin a dotzenes. De fet, el reformador sabia compondre textos que eren musicats per compositors i així passaven a l'ús del poble.⁵² El mateix feia amb la propaganda amb imatges, servint-se de pintors com Cranach. No endebades el cantoral alemany és riquíssim. Hi ha uns factors humans que expliquen com la Reforma es propagava, puix ni els catecismes, i menys la Bíblia, no eren llibres perversos. La Bíblia era i és la font de la mateixa existència del cristianisme.

Iserloh apunta com, en termes molt generals, la Reforma anava vinculada al procés d'emancipació que la societat occidental sentia a finals de l'Edat Mitjana, de manera que la reforma ja era impossible sense moviments revolucionaris, en els quals participarien els laics.⁵³ Vora aquest clima d'una societat que obre els ulls, i que la capacitat de decisió ja no

---

49 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 42.

50 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 71. Algunes observacions sobre l'estil de traduir de Luther, vegeu-les a Ricardo GARCÍA-VILLOSLADA, *Martín Lutero*. I, *El fraile hambriento de Dios*. II, *En lucha contra Roma*, (BAC maior, 3-4), Madrid: Catòlica, 1973, I, pàg. 403-406.

51 AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca*, on veureu que, mentre hom urgeix l'ensenyament del catecisme en català, d'altra banda les cançons en vulgar són bandejades, al·legant que són lascives. Fins i tot la Sibil·la va ser diverses vegades prohibida, cf. ID., «Origen de les matines de Nadal a les Illes Balears. De la polèmica amb els jueus de l'Ordo prophetarum a la Sibil·la», dins *Les matines de Nadal a les Illes Balears. Un dels orígens del teatre religiós a Europa (Drama litúrgic del Cicle de Nadal)*, (Documenta Balear), Palma 2010, pàg. 19-62. Cal afegir que la primera vegada que consta que a la Seu es cantava la Sibil·la, escaigué a finals del segle XIV, si bé es tractava ja d'una tradició antiga, com hom ho pot comprovar.

52 Les edicions populars del catecisme, gros i petit, sovint van acompanyades d'aquests textos, i a vegades els porten amb les notes musicals. Vegeu-ne unes mostres, LUTHER, *Der große Katechismus. Geistliche Lieder*, (Goldmann Gelbe Taschenbücher, 1786), München: Goldmann, s.d. Martin LUTHER, *Der große Katechismus*. (Calwer Luther-Ausgabe, 1), München-Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1966. Aquesta edició du en segon lloc els articles d'Esmalcalda.

53 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 6. VILANOVA, *Història de la Teologia cristiana*, II, pàg. 367.

és solament en poder dels reis, sinó que hi ha una burgesia, amb elements formats per l'humanisme, hem de recordar la miserable qualitat dels papes, sortint de l'obcecació que polaritza l'atenció en la família Borja, que de cap manera magnificarem, ans pitjor, l'hem de situar dins un segle d'uns papes llastimosos.

QUÈ S'HAVIA DE REFORMAR?

Si miram amb profunditat, observarem com els costums dels papes, de molts bisbes, molts clergues i laics vistosament catòlics eren perversos i escandalosos. Però hi havia un mal més profund i perillós, que era la mala teologia, creadora dels antecedents d'una predicació pobra i, a la llarga, enganyosa. Per això, un cop més retornarem a Y.-M. Congar, el qual va més a les arrels quan ens diu:

Les abus auxquels s'en prennent Luther et Calvin sont ceux qui atteignent la fonction pastorale: on trouve trop peu d'âme et de coeur dans l'exercice des activités ecclésiastiques [...]. L'un et l'autre, surtout, incriminent l'état de la prédication [...], ceci touche au coeur l'idée de leur réformati-on.⁵⁴

S'havia de reformar l'accés a la teologia, redescobrint el seu centre i la font de la seva inspiració, que és l'Esclitura, la Paraula. En moltes qüestions vitals era cabdal sortir de la inseguretad teològica,⁵⁵ a la qual al·ludirem. Tinguem present com molts teòlegs eren un autèntic perill per als creients, com ho fou Karlstadt, el qual era mestre de teologia, vora

---

54 Yves-M. CONGAR, *Vraie et fausse*, pp. 325-326; cf. J. LORTZE. ISELOH, *Kleine Reformationsgeschichte*, Freiburg/B 1969, pàg. 21; R. GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del luteranismo*, (BAC minor 8), Madrid: Católica, 1969, pàg. 147, 170; 192197; 209212; 234241 i en la citada *Historia de la Iglesia católica*, III, pàg. 519, 523, idees que torna a repetir amb abundància de fonts a la seva darrera obra, Id., *Martin Lutero*, III, (BAC Maior 34), Madrid: Católica 1973. Dins tot aquest plantejament hi té molta influència l'obra de J. LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, I-II, Freiburg/B²1941 (hi ha edicions i traduccions posteriors). Tot el cap. 5 de la primera part ens du a fonamentar les paraules citades de CONGAR. Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1572-1962)*, Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 2002, pàg. 23.

55 James ATKINSON, *Lutero y el nacimiento del protestantismo*, (Humanidades 315), Madrid: Alianza Editorial, 1968, 11.

Luther, i no havia vist mai cap Bíblia sencera.⁵⁶

Per tal que la Paraula arribàs al poble, calia que es reformàs la pastoral de l'Església catòlica llatina, començant per quelcom tan obvi com és que els bisbes i tots els ministres ordenats residissin en el lloc on havien d'exercir el seu ministeri pastoral.

Derivadament, també s'havia de fixar el calendari i l'horari de la celebració eucarística, puix el malèfic sistema beneficial de l'Església llatina havia vinculat la tasca pastoral a uns ingressos econòmics determinats que hom anomena benefici/benifet.

D'aquí derivaven diversos camps de reforma, com eren l'obligació dels ministres ordenats a residir en el lloc on hom tenia el benefici, precisar les obligacions que implicava el benefici, i què passava si hom no hi residia o no acomplia aquella obligació.

Vora aquesta exigència general, calia reformar dràsticament el papat, principalment en l'exercici del seu poder, i cridanerament havien d'acabar els costums escandalosos i l'ostentació de les riqueses en un món en el qual esclataven les revolucions dels pagesos. Aquí, a Mallorca, la tercera revolta, la Germania, coincidí amb la de València, i la dels pagesos del centre d'Alemanya, que tant va contrariar un esperit políticament conservador com el de Luther. L'enumeració de les repercussions de la reforma del concili de Trento ens mostraran com la reforma catòlica va plantejar molts camps de reforma. Ho veurem al final d'aquest assaig.

En els ordes religiosos calia restaurar la pobresa, abolint la

---

⁵⁶ ATKINSON, *Lutero*, pàg. 52.

propietat privada, els criats i criades, de manera que com més profunda era la reforma, menys sentit tenia que els ordes tinguessin una branca o una congregació d'observants. Havien de retornar els monjos i frares a la vida comuna, entesa no solament com una uniformitat de vida, sinó com una comunió de vida entorn del Crist i a imitació dels apòstols i de la primera comunitat cristiana.

La pietat a la tardana Edat Mitjana

Com ho anirem copsant, allò que hom havia de reformar era principalment la vida religiosa dels cristians, i, fins i tot, tot seguint Lucien Fevre, E. G. Léonard considera que la *Reforma, mucho más que una rebelión en contra de la piedad católica, fue una culminación de ésta, la floración.*⁵⁷

La teologia decadent, o l'obscuritat teològica, *theologische Unklarheit*, de la qual ja parlava Hartmann Grisar,⁵⁸ per l'any 1911, i posteriorment hi ha insistit J. Lortz, conduïren a una situació caòtica de la teologia, i a la pietat, de manera que Luther afirmava que en teologia tot eren opinions.⁵⁹ Veritats irrenunciabls pel cristianisme eren considerades prescindibles, mentre es considerava catòlic.⁶⁰ Hom pot recordar la lleugeresa del discurs de Nicolau d'Autrecourt, segons el qual es pregunta, sobre les afirmacions contràries: *Deus est, Deus non est, penitus idem significant, licet alio modo.*⁶¹ Afegim que, malgrat que Luther abandonàs el nominalisme,⁶² sempre es professà occamista. És a dir, acceptà doctrines marcades pel nominalisme, i de jove ja va

---

57 LÉONARD, *Historia general del protestantismo*, I, pàg. 19.

58 Hartmann GRISAR, *Luther*, 1, *Luthers Werden-Grundlegung der Spaltung bis 1530*, 2. *Auf der Höhe des Lebens*, 3. *Am Ende der Bahn-Rückblicke*, Freiburg i Br.: Herder, 1-2, 1911- 3, 1912

59 GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del Luteranismo*, pàg. 100.

60 ISELOH, «Die protestantische», pàg. 6, 9-10. Hartmann GRISAR, *Luther*, 1-3. GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del Luteranismo*, 1969, pàg. 100.

61 GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del Luteranismo*, pàg. 101: «Déu és, Déu no és, pràcticament signifiquen el mateix, encara que de manera diferent.»

62 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 32.

assumir que la ciència humana no coneix més que el que és individual i sensible. Per tant, quant a l'epistemologia, el nominalisme és pessimista, puix declara que la intel·ligència no arriba més lluny que allò que és singular i sensible. Per tant, allò que és universal no posseeix cap realitat.⁶³ D'aquí que, en termes teològics, és cada individu que s'ha de plantejar les grans preguntes sobre la salvació. I la resposta solament ens arriba per la fe. Déu, per pura gràcia, salva en Jesucrist.⁶⁴ Els anomenats *gabrielistae*, atenent-se a Gabriel Biel (Spira, 1425-1495), eren influents especialment en les Universitats d'Erfurt i Wittenberg. William Ockham encara aplicava un voluntarisme diví que desemboca en l'arbitrarietat. Era una herència que el reformador reconeixia quan escrivia *sum enim Occamiae factionis*.⁶⁵ Un dels influenciats va ser Luther, el qual va elaborar la doctrina de la predestinació seguint els comentaris a les *Sententiae* del nominalista Biel, que va posar tota la força sobre l'absoluta i, a més, arbitrària voluntat de Déu, de manera que l'acció humana queda pràcticament buida de força, perquè el que compta és Déu. Aleshores, les virtuts morals, com la prudència, justícia, fortalesa i templança, eren considerades com totalment autònomes, i sense l'influx de les virtuts teològiques, com són la fe, esperança i caritat. D'aquí que la persona humana obri el que obri, és predestinada per Déu, el que fa que, quan la persona és acollida per Déu, ho és de manera completament gratuïta. Diu, Ockham sobre la predestinació:

Se enseña que Dios puede por su potencia absoluta aceptar a alguien en su naturaleza pura, a pesar de que no hubiera dispuesto esto, porque puede

---

63 GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del Luteranismo*, pàg. 105-108.

64 Josep CASTANYER SUBIRANA, *Història de la teologia protestant alemanya*, Lluís DUCH, (pròl.), (Col·lectània Sant Pacià, 102), Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013, pàg. 20.

65 ISELOH, «Die protestantische», pàg. 16, citant WA 6,600. GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*, I, *El fraile hambriento de Dios*, pàg. 70-71. Hans Friedrich GEISSER: «Martin Luthers Anteil an Mittelalter und Neuzeit», dins *Weder Ketzer noch Heiliger. Luthers Bedeutung für den ökumenischen Dialog*, Hans Friedrich GEISSER, Gerhard HEINTZE, (eds.), Regensburg: Pustet, 1985, pàg. 41-45.

*ordenar que el que hoy no es aceptado sin la gracia, mañana sea aceptado sin la gracia y entonces nuevamente se verificarán estos dos contrarios aceptando y no aceptando, mediante sólo un espacio de tiempo sin que se cambiara la voluntad de Dios que es su esencia y sin que se creara o corrompiera algo con relación a aquel que es aceptado entonces.*⁶⁶

Per aquí ens atansam a l'angoixa de Luther per la inseguretats de la seva salvació, i al calvinisme, que crea la incògnita sobre el que Déu ha predeterminat sobre cadascú.⁶⁷ En efecte, el poder de Déu és absolut, i podria fer tot allò que no cau sota el principi de contradicció. Per tant, en principi (*de potentia absoluta*), podria fer que l'assassinat, l'adulteri fossin bons, malgrat que, atesa la seva manera d'obrar (*potentia ordinata*), no ho farà. Són dolents no en si, sinó per una ordre de Déu. Ara bé, aquest rerefons filosòfic fer directament la ment humana, i la fa penjar d'un fil d'inseguretats espantós. Luther, quan havia titllat d'Anticrist el papa, encara creia pertànyer a l'Església catòlica, com s'ho pensava Melanchton per 1530.⁶⁸ La conseqüència que trauríem, per a la pregunta de Luther sobre la seva salvació eterna, és que Déu el podria condemnar, malgrat abans de la ruptura amb l'Església va ser un bon frare, i després dugué una vida segons la seva consciència.

Va arribar així a posar-se, despullat de qualsevol mèrit, en les mans del Déu misericordiós, que en el Crist hi veu reparat el pecat i ens declara justs.

D'aquí que Luther va reaccionar violentament contra la

66 Guillermo DE OCCAM, *Tratado sobre los principios de la Teología*, Luis FARRE, (ed., trad.), (Iniciación filosófica, 58), Madrid: Aguilar, Buenos Aires: 1980, pàg. 107. Les consideracions que segueixen són una mostra més de la inseguretats que provocava aquella teologia. Donam la traducció d'aquest llibre, per no traduir d'una traducció.

67 LÉONARD, *Historia general del protestantismo*, I, pàg. 25-26

68 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 21.

proliferació de practiques i d'obres, per tal de fer mèrits, també del celibat i dels vots religiosos.⁶⁹ Aquesta mentalitat va conduir a la multiplicació de les indulgències, és a dir, a la concessió de dies de perdó, dels que hom hauria merescut de condemna pels seus pecats no mortals. Per primer cop en la història, Climent VI, l'any 1343, havia esmentat «el tresor de l'Església», com a base de les indulgències.⁷⁰

El pensament de la mort era una altra obsessió de la gent d'aquella època.⁷¹ Mentalitat marcada pel dramatisme, per les expressions tràgiques de la religió, de les imatges del Crist sofrent.⁷²

Per aquí el creient cercava la seva salvació eterna amb pràctiques i modes angoixants que no el deixaven mai associat i apaivagat. Tot semblava dependre de les seves obres, dels seus esforços, dels seus mèrits, amb el dubte propi del nominalisme, sobre si Déu acceptaria aquelles obres.

La reforma va ser un moviment històric pluriforme, tot i que, en Luther, els mòbils principals van ser religiosos

Bastaria solament tenir present la institució contra la qual tots els reformadors es rebel·laren per a copsar com la Reforma i les reformes tenien com a objectiu fonamental un caràcter religiós.⁷³ La rebel·lió era contra l'Església Catòlica i, mai més ben dit, Romana. Foren els prínceps que deturparen l'obra de Luther, unint el que aquest separava, la religió i el

---

69 Heinrich FAUSEL, D. *Martin Luther; Leben und Werk 1522 bis 1546*, (Calwer Luther-Ausgabe, 12), München-Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1966, pàg. 25-33.

70 H. DENZINGER-A. SCHÖNMETZER, (eds.), *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone ³³1965, núm. 1025-1026. Cf. Erwin ISELOH, *The theses were not posted: Luther between reform and Reformation*, Martin E. MARTY, «Introduction», London-Dublin-Melbourne: Geoffrey Chapman, 1968, pàg. 3. Walter VON LOEWENICH, *Die Geschichte der Kirche. II: Reformation und Neuzeit*, München und Hamburg: 1969, pàg. 17-20.

71 GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces históricas del luteranismo*, pàg. 227.

72 ATKINSON, *Lutero*, pàg. 53.

73 DUCH, «Reformes», pàg. 133.

poder polític.

Ara bé, com que l'Església era i és una magnitud polièdrica i universal, cau de son pes que els reformadors també atacassin molts altres aspectes de la societat, com el poder, les riqueses, la visibilitat de l'Església, la interpretació de l'Escriptura, dels sagraments, la seva inserció en el món, la seva incidència en la societat, com és la regulació del matrimoni o del celibat, etc.

Atès que en els nostres dies és possible disposar d'informacions serioses a través dels molts manuals d'història, de les enciclopèdies, dels instruments electrònics, i, a més, tenint present l'espai raonable de què disposam, no entrarem en la complexa etiologia de la Reforma i de les reformes. Al llarg del nostre assaig recollirem informacions suficients perquè hom pugui copsar la força de la religió en la societat occidental i, en concret, la vitalitat religiosa del prototipus de reformador del segle XVI, Martin Luther, ver *homo religiosus*.⁷⁴ Direm, de rampellada que en els nostres dies, al cap de més de mig segle, apareix en paraules del papa Francesc allò que sobre la religiositat de Luther era ensenyament normal a pocs quilòmetres del Vaticà.⁷⁵

Tot i això, recordarem que els reformadors passats havien caigut en mans de la inquisició francesa, o episcopal, o sota l'espasa dels prínceps. Luther va ser el primer reformador en sentit modern, que fou capaç de rompre obertament amb el papa i va incitar els prínceps a llevar-se el jou de la fiscalitat romana i a fer-se forts contra l'emperador. L'altra postura era medieval, segons la qual l'Església articulava en certa manera la societat europea, i anava tornant arcaica a mesura

---

⁷⁴ GARCÍA-VILLOSLADA, *Raíces*, pàg. 23.

⁷⁵ MARTINA, *La Chiesa*, pàg. 89.

que s'imposava el dret romà. Així, una reforma inicialment religiosa esdevingué un moviment quasi paneuropeu, quan van despertar els antagonismes entre poders i països, entre l'Església i els estats, que conduïren a la configuració d'una nova situació política, d'una nova concepció de l'Estat i d'un arraconament del poder eclesiàstic. En endavant, el poder eclesiàstic en els estats protestants fou assumit pels monarques i prínceps, cosa horrorosa i impensable en els països llatins, de confessió catòlica.

Ara bé, cal no perdre de vista que la separació de la religió del poder públic té arrels en el Nou Testament, i en les lluites dels bisbes amb Constantí, Constanci II, Teodosi, Justinià I, etc. Ideològicament, la progressiva formació d'una consciència de la llibertat religiosa, de pensament, tendeixen a una secularització, que és d'arrels cristianes i no precisament luteranes.⁷⁶ També la llibertat religiosa és fruit del cristianisme, des que Jesús, Pau, els màrtirs cristians, Sant Agustí, que dues vegades recorda el vers d'Horaci, *sapere aude*,⁷⁷ es declaren lliures en la fe enfront de l'Estat. Hom atribueix erradament l'expressió a Kant. Aquí no llevam valor al martiri per altres creences, siguin o no religioses. Precisam que, si la fe és amor, la conseqüència és que la fe és lliure.

Luther és revolucionari quan es rebel·la contra el papa, però, en absolut, no és el defensor de la llibertat religiosa, que no és tampoc una conquesta del protestantisme. Ben al contrari, puix Luther i la resta de reformadors foren intransigents amb els reformats que dissentien d'ells. De fet, ells van aplicar la teoria romana i medieval que obligava a practicar la religió de

---

76 Cf., SCHILLING, «Reforma», pàg. 174.

77 Josep AMENGUAL I BATLE, «*Intellectum ualde ama*. «estima intensament la intel·ligència». Sant Agustí, *Ep.* 120,III,13,4», dins *A la recerca del sentit de la Paraula. Miscel·lània d'Homenatge al Prof. Dr. Josep Rius-Camps*, dins *Revista Catalana de Teologia*. 35/2 (2010), 581617 (311-347).

l'Estat, del príncep, com ho feren els reis catòlics expulsant els jueus que no es batejaven, o com ho feu Felip II (III), quan va expulsar els moriscs.⁷⁸

En els estats alemanys on governaven prínceps protestants, no hi quedaren catòlics, i, a la inversa, també és aplicable el principi: *cuius regio, eius et religio*. Avui, si els mediterranis no duguéssim damunt els ulls una bena que ens acomplexa, veuríem que els escandinaus, els holandesos i els britànics encara tenen vinculada la presidència de les seves esglésies als seus monarques. No es tracta de repartir insults i condemnes, sinó de ser capaços de fer unes senzilles anàlisis socioculturals. En definitiva, la llibertat religiosa és una maduració de la cultura cristiana occidental, quan, en el segle XIX avançat, s'allibera del poder papal i reial. Per això, no la devem a Luther ni a la Reforma, estretament dependents dels reis i dels prínceps, sinó als temps de la Il·lustració i al de les seves conseqüències, que no són l'època dels descreguts,⁷⁹ ans, com ho solia repetir el P. Miquel Batllori, per a arribar a un il·lustrat descregut s'havia de passar per molts que eren creients. Per recordar una obvietat, fra Benito Feijóo és decennis anterior a l'*Encyclopédie*.

III. REFORMADORS

Ja hem rememorat que les reformes pertanyen als projectes de molts moviments, sovint laicals, o característics de certs monjos, i del franciscanisme. Unes han estat reconegudes per l'autoritat de l'Església i d'altres han estat condemnades.

---

78 Vegeu la proposta del bisbe humanista mallorquí Miquel Thomàs Taixequet, sobre la conversió dels moriscs, amb un sistema inspirat en Ramon Llull, amb criteris compulsius, a la ponència de propera publicació, Josep AMENGUAL I BATLE, «El bisbe Miquel Thomàs de Taixequet», dins *Bisbes de Lleida d'origen mallorquí. Seminari d'intercanvi científic Lleida-Mallorca. Arxiu Capítular de Mallorca - Arxiu Capítular de Lleida, Mallorca, 6 i 7 d'abril de 2017*, en vies de publicació.

79 Josep AMENGUAL I BATLE, «La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (ss. XVII-XVIII)», dins *Hispania. Revista española de historia*, (Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto de Historia. Madrid), 62/3 núm. 212 (2002), 907-956. Vegeu-hi les referències a Miquel Batllori.

Totes les que esmentarem en aquest capítol pertanyen a les rebutjades amb la qualificació d'herètiques. Tanmateix, al final d'aquesta exposició malvejarem veure quin abast té aquesta qualificació doctrinal.

Martin Luder, autodenominat Luther (1483-1546)

Malgrat que no sigui el més adient, podríem dividir les reformes en continentals i insulars. Aquestes tindrien com a objecte l'anglicana. Les primeres sorgiren a Europa Central, i quasi totes en territori germànic o a la vora. Observem que Luther i Müntzer nasqueren en la part oriental d'Alemanya, pràcticament en la zona que va formar la República Democràtica, anys després de la Segona Guerra Mundial, fins a la reunificació del país. Lluís Duch distingeix entre les reformes que abocaren en esglésies confessionals i la resta, més espiritualistes.

Presentarem solament fra Martin Luder, home extraordinari, de personalitat paradoxal, que un historiador luterà acaba de caracteritzar com «una persona “en dues naturaleses”».⁸⁰ Es va sentir fill de pagès, per més que son pare era minaire, el qual esdevingué petit empresari de mines a Turíngia. Va néixer a una petita ciutat de l'Alta Saxònia, Eisleben, dia 10 de novembre de 1483,⁸¹ però al cap d'un any la família es traslladà a una altra població, Mansfeld, on Martin va passar la infància.⁸² Degué créixer dins un ambient religiós, comú amb la generalitat de la població. Son pare, Joan, va procurar escolaritzar el fill, que va arribar a la universitat.

---

80 Thomas KAUFMANN, *Martin Lutero. Vida, mundo, palabra*, (Estructura y procesos. Serie religión), Madrid: Trotta, 2017, pàg. 9.

81 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*, especialment I, pàg. 38-46. Joan BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià. Comentari al Magníficat. La captivitat babilònica de l'Església*, Joan BUSQUETS, (intr.), Emilienne MAIER-Joan VINYES, (trads.), (Clàssics del Cristianisme, 62), Barcelona: Proa, 1996, pàg. 9. Vegeu una bibliografia adient, a pàg. 46-50.

82 BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, 10.

Joan mantenia bona relació amb el rector del poble, però era marcat per l'anticlericalisme general a Alemanya, a causa del poder polític i econòmic dels eclesiàstics.⁸³ En canvi, la mare era més trista que amable, i potser que Martin heretàs d'ella la tendència a la malenconia que el seguí tota la vida.⁸⁴ Després de ser investit *magister*, patia ja proves de tristesa. En aquesta època es va dedicar assíduament a la lectura de la Bíblia.⁸⁵

Tot contrariant son pare i els amics, mogut per haver-se alliberat d'un greu perill, prometé a santa Anna entrar en religió,⁸⁶ el que feu que dia 17 de juliol de 1505 ingressàs en el convent dels eremites de Sant Agustí d'Erfurt, reformat des de l'any anterior pel vicari general de l'orde, Johann von Staupitz, i un dels més estrictes de la ciutat.⁸⁷ L'any 1515 fra Martin Luther fou elegit vicari de l'orde.⁸⁸ Gràcies a Staupitz, era un home al qual l'èxit l'acompanyava.⁸⁹ La correspondència amb el frare, que era el seu confessor, mostra com el frare es confessava sovint i li exposava el dubte que sentia angoixós davant el pecat, com ja ho indicàrem, i es demanava si de veres Déu el perdonava. Es volia sentir alliberat de la concupiscència,⁹⁰ que no és pecat, sinó tendència a estimar-nos més que a Déu i al proïsme. El confessor li respongué que els seus pecats eren pecats de titelles. De fet, Staupitz era el

---

83 DUCH, «Reformes», pàg. 145. LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 11.

84 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 45. BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, pàg. 10.

85 DUCH, «Reformes», pàg. 146.

86 ATKINSON, *Lutero*, pàg. 73. Un altre cop sembla que l'autor simplifica les coses. És cert que moltes persones han entrat en els monestirs i convents per fugir de l'infern. Però hi ha moltes causes, com per exemple, el que diu sant Atanasi sobre el que passà amb el primer monjo, sant Antoni, que fou cridat a desprendre's dels béns i seguir Jesús.

87 WA 40, II, 282-283, citat per DUCH, «Reformes», pàg. 146.

88 Vegeu un text d'una carta de Luther a un frare, Heinrich FAUSEL, *D. Martin Luther*, pàg. 68-69.

89 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 26.

90 MARTINA, *La Chiesa*, pàg. 91.

seu consolador.⁹¹ Els seus germans d'orde testimoniaren que fra Luther va ser un monjo observant. Staupitz va comprendre el drama en què es trobava fra Martin, de manera que aquest, més tard, afirmava que Staupitz havia iniciat la doctrina de la justificació que ell predicava,⁹² fins al punt que, poc abans de la seva mort, recordava que aquest agustinià era el seu pare en aquella doctrina i que ell havia nascut en Crist gràcies a ell.⁹³ Era sorgir a la vida del qui un estudiós de la seva persona i obra ha qualificat del *fraile hambriento de Dios*.⁹⁴

Hom ha escrit que en Luther la celebració tradicional de la Penitència va fracassar. D'altra banda, cal observar que el que sabem d'ell com a frare ens ha arribat per ell mateix, fet que ens fa veure que el testimoniatge és unilateral.⁹⁵ Com també el que contava trenta anys després dels esdeveniments sobre la seva primera missa ha de passar per una interpretació crítica. Contava que, quan arribà la consagració, ell se sentia anorreat davant el Déu terrible.⁹⁶ Però, el missatge que encara segueix donant el cànon romà és de misericòrdia i clemència. Aquesta gran oració comença adreçant-se al Pare en aquests termes confiats: *Te igitur, clementissime Pater*, és a dir, «Tu, per tant, Pare clementíssim».⁹⁷ De tal manera la capital «T» d'aquesta expressió els copistes l'engrandiren i l'ornaren i la il·luminaren esplendorosament. D'aquesta faisó va passar als missals impresos. No sabem com era el missal que tenia al davant Luther en aquella celebració; però

---

91 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 31. VON LOEWENICH, Walter, *Die Geschichte der Kirche*. I-II: *Reformation und Neuzeit*, München und Hamburg: 1969.

92 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 32, que cita: *Staupicius hat die doctrinam angefangen*. WA. TR. 1,245,12 (Nr. 526), cf. pàg. 33.

93 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 32, que cita: Staupitz havia estat el seu *Vater ynn dieser lere*. WA. B. 1,160,8 (Nr. 66).

94 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martín Lutero*. I, *El fraile hambriento de Dios*.

95 DUCH, «Reformes», pàg. 147.

96 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 23. GARCÍA-VILLOSLADA, *Martín Lutero*. I, 114-116. BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, 13-14.

97 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martín Lutero*. I, pàg. 114-116.

el text indubtablement no transmetia cap tipus d'angoixa ni de rigor, ans ben al contrari. Expressava la bondat del Pare, en forma superlativa.

Dia 3 d'abril de 1507 fou ordenat prevere, esdeveniment per al qual es va preparar llegint *L'explicació del cànon de la missa* del teòleg nominalista de Tübingen Gabriel Biel.⁹⁸ Era el nominalista cap de l'escola dels gabrielistes.

Al llarg d'aquests anys, Luther s'havia format una imatge de Déu com a jutge, imatge que Staupitz li va fer canviar per la del sofrent i solidari amb els homes.⁹⁹ Luther recordava que, sense l'ajut d'Staupitz, tota la vida hauria romàs «un ase papal».

L'espiritualitat de molts monjos i frares era centrada en la pròpia vida, individualisme que els portava a la desesperació, o «bany de Satanàs» quan es preguntaven sobre la certesa de la pròpia salvació.¹⁰⁰ Aquestes proves el van conduir a la formulació del seu pensament teològic.¹⁰¹ Staupitz, primer degà de la facultat de teologia de Wittenberg, cridà Luther com a professor d'ètica d'Aristòtil, tasca que no li agradava, car ell volia dedicar-se a l'estudi de la Bíblia. L'any 1509 fou batxiller de les sentències de Pere Llombard, que era l'autor del llibre de text de teologia.¹⁰²

El viatge a Roma de fra Luther, realitzat per l'any 1510, no el va marcar gaire.¹⁰³ També és un record tardà el que

---

98 DUCH, «Reformes», pàg. 147.

99 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 23.

100 DUCH, «Reformes», pàg. 148.

101 DUCH, «Reformes», pàg. 148.

102 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 120-144. BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, pàg. 11-13. DUCH, «Reformes», pàg. 149.

103 GARCÍA-VILLOSLADA, GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 145-168. DUCH, «Reformes», pàg. 149.

considera la ciutat eterna com la seu de l'Anticrist.¹⁰⁴ El que volia era fer una confessió general de la seva vida. La va fer; però quedà decebut per la manca de cultura i de comprensió del confessor,¹⁰⁵ i el va impressionar conèixer els llocs on els cristians havien estat martiritzats.¹⁰⁶ Els desordres morals hi eren més cridaners per la jerarquia dels papes i cardenals, però no eren diferents dels dels bisbes i prelats alemanys, com ho podia ser un prevere blasfem.¹⁰⁷ El que ens mostra la seva biografia, fins al moment, no són els costums de l'Església o de la societat, sinó el problema antropològic, personal, sobre si realment és perdonat o no per Déu. Per això ell dirà que no anava contra el papa a causa dels mals costums, sinó a causa de la mala doctrina. La seva reforma no és disciplinària, sinó dogmàtica, i ja en les seves lliçons primerenques tendia a una teologia que anys més tard cobraria la seva força, abans gairebé imperceptible.¹⁰⁸ La seva docència a Wittenberg es va concentrar sobretot en l'exegesi de l'Antic Testament,¹⁰⁹ especialització que no ens sembla, *a posteriori*, indiferent, puix les obres hi cobren una gran importància, malgrat Abraham fou salvat per la fe. També el ferotge odi als jueus, comparable al que hom havia conegut a Anglaterra, França, i molt més recentment havia entrat en els regnes hispànics, podria tenir el començament en aquest estudi. Luther no els va expulsar, però ho proposava.¹¹⁰ No cal dir que són bastants els comentaris als llibres del Nou Testament, especialment a les cartes de Sant Pau, com també a les de Sant Joan. I són exposats amb força unció el Parenostre i el Magnificat.¹¹¹

104 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 26. KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 37.

105 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 21.

106 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 25.

107 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 25.

108 DUCH, «Reformes», pàg. 160. LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 29.

109 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 38.

110 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 107, i *passim*.

111 Unes mostres, per exemple, són, *D. Martin Luther, Das Magnificat. Vorlesung über den 1. Johannesbrief*, (Calwer Luther-Ausgabe, 9), München-Hamburg: Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1968, i vegeu el Magnificat, i altres obres, traduïdes en català, a LUTER, *La llibertat del cristià*. 1996. Prescindim de citar en la llengua original l'edició del comentari al Parenostre, que tenim traduït a: *Martí Luter, Explicació del Parenostre*, Lluís DUCH, (trad., intr.), (Saurí, 64), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. En castellà, hi ha una traducció

Al cap de poc temps, pel 1511, fou destinat al convent de Wittenberg, on va realitzar la seva obra de reforma. L'any 1516, l'anterior al començament de la Reforma, hi havia 22 preveres, 12 frares joves i 7 germans. Pel 1523 Luther era quasi tot sol en aquest edifici, que li va donar Frederic el Savi, príncep elector. No va arribar a tant per a molts.

En aquestes circumstàncies va passar per l'«experiència de la torre», (*Turmerlebnis*), que fou una mena d'il·luminació que el feu experimentar com si hagués renascut de nou,¹¹² i és considerada com el moment de ruptura amb l'Església catòlica, de data imprecisa, però que cal situar al començament de 1515.¹¹³ Mesos més tard el papa Lleó X, mitjançant la bul·la *Sacrosancti salvatoris et redemptoris nostri*, publicava la predicació d'indulgència plenària als qui, amb la confessió i comunió, contribuïssin monetàriament a la construcció de la nova basílica de Sant Pere de Roma.¹¹⁴ Si doctrinalment se seguia una teologia admesa, en la pràctica els abusos eren palesos, sobretot a Alemanya. Hi havia acudits grollers, com el del predicador d'indulgències, el dominic fra Johannes Tetzel (* ca. 1460, a Pirna o Leipzig - † 11 d'agost 1519), que sona d'aquesta manera: *Sobald das Geld im Kasten klingt, die Seele in den Himmel springt!* És a dir: «Tot just que la moneda sona en la bacina, l'ànima salta fins al cel.»¹¹⁵ El poble repetia aquest vers des del segle xv i Luther el va perpetuar com la seva tesi 27, d'entre les 95 que mai no penjà a Wittenberg.¹¹⁶ Malgrat que eren conegudes les bacines de Tetzel, Luther no

---

del comentari al *Magnificat*, a Teófanos EGIDO, (ed.), *Lutero, Obras*. (El Peso de los Días, 1), Salamanca: Sígueme, 2016, pàg. 176-204.

112 Vegeu, *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, Herlmar JUNGHANS - Franz LAU, (eds.), (887), München: DTV, 1973, pàg. 37-42.

113 Erwin ISELOH: «Luther und die Kirchenspaltung. Ist das Reformatorische kirchentrennend?», *Weder Ketzer noch Heiliger*, pàg. 74-75, on exposa les diverses interpretacions que afecten, especialment, la biografia del reformador. DUCH, «Reformes», pàg. 150.

114 VON LOEWENICH, *Die Geschichte der Kirche*, II, pàg. 19-21.

115 Aquesta dita tenia moltes variants.

116 EGIDO, (ed.), *Lutero, Obras*, pàg. 65.

va conèixer els seus bitllets.¹¹⁷ En les bacines el predicador hi feu pintar el dimoni, que torturava les ànimes del purgatori, i la inscripció indicada amb qualche variant.¹¹⁸ Tanmateix el cost per cada butlletí d'indulgència era modest.¹¹⁹ Que aquestes maneres de pensar i de fer publicitat indignassin els creients conscients i, entre ells, fra Luther, és el mínim que podem pensar sobre aquell negoci.¹²⁰ Tot i que el príncep de Saxònia havia prohibit aquesta predicació, molts cristians anaven a poblacions properes per adquirir les cartes penitencials, motiu pel qual fra Martin escriví a l'arquebisbe de Magúncia, dient-li:

Lament la falsa opinió que treu el poble pobre, senzill i rude que tan sols aconseguiran la beaurança si compren la carta de la indulgència [...] Us prec que suspengueu aquesta predicació i que maneu que els predicadors de la indulgència ho facin d'una altra manera.¹²¹

B. Sesboüé acaba de sumar-se als que creuen que la qüestió de les indulgències era de les més escandaloses, per la falsa idea que escampaven sobre la futilitat de la salvació.¹²²

És en aquest context immediat que començà la reforma, malgrat que la fixació de les 95 tesis a les portes de l'església de Wittenberg no existís mai.¹²³ Per una banda hem de reconèixer que no ens sembla admissible la interpretació

---

117 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 43-50.

118 Carl Eduard VEHSE: *Die Weltgeschichte aus dem Standpunkte der Cultur und der nationalen Charakteristik*. I-II, Dresden: Walther, 1842, vol. II, pàg. 56: *Wenn das Geld im Kasten klingt, die Seele aus dem Feuer springt*. Aquí acaba dient que l'ànima bota fora del foc.

119 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 47.

120 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 43-54.

121 WA, B 1,111-112, citat per DUCH, «Reformes», pàg. 151. Encara sobre aquesta predicació de Tetzl, FAUSEL, *D. Martin Luther*; pàg. 84-85.

122 Bernard SESBOÜÉ, «1517-2017: «Quinientos años después de Lutero», *Razón y Fe*, 274, (2016), 408, 414-415.

123 ISELOH: «Luther und die Kirchenspaltung», pàg. 78; GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 334-338, tot seguint la tesi d'Iserloh, *casi cierta*.

que hom ha fet d'un text de Johann Agricola, de llinatge Schneider (20-04-1494-22-09-1566), amic de Luther, fins a la ruptura de 1540, el qual afirmaria que ell fou testimoni de la fixació de les tesis. Ho asseguraria amb aquests mots: *me teste*, és a dir, «essent-ne testimoni». Hi ha hagut autors que han rellegit aquell escrit, i han identificat les lletres d'una altra manera, que els duen a llegir *modeste*, o sigui, que Luther «modestament» va presentar les seves tesis sense que hi hagués cap exposició pública al llindar de l'esmentada església, sinó que, en aquella data, va enviar les tesis a diverses autoritats eclesiàstiques,¹²⁴ puix volia poder-les discutir amb altres experts.¹²⁵

Tanmateix, ens sembla que Kurt Aland ha mostrat clarament que la lectura correcta del text d'Agricola és la primera, *me teste*.¹²⁶ Malgrat això, ens sembla, tot seguint altres autors, que Luther no va exposar cap tesi a les portes de l'església del castell de Wittenberg, sinó que el 31 d'octubre queda com a data simbòlica per a la Reforma, perquè Luther, com ho va escriure a començaments de l'any 1532, ell, per la festa de Tots sants de 1517, havia començat a escriure contra el papa i contra les indulgències.¹²⁷ Tinguem present que, durant molts anys ningú no va parlar de la publicació de les tesis a les portes de l'església del castell de Wittenberg.¹²⁸ D'aquí que, com ho ha indicat Erwin Iserloh, l'origen del suposat fet de la susdita publicació de les tesis es troba en Philipp Melancton, en un escrit de 1546,¹²⁹ quan Luther ja feia uns

---

124 ISERLOH, *The theses*, pàg. 66, traducció de *Der Thesenanschlag fand nicht statt*, Uwe WOLFF, (ed.), (Studia Oecumenica Friburgensia), Aschendorff Verlag, 2016. 268 pàg.

125 Erwin ISERLOH, «Erste Teil. Die protestantische Reformation», pàg. 50. LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 34.

126 Tanmateix ens convenç la lectura *me teste*, com ho ha mostrat, fins i tot amb reproducció del manuscrit, d'una forma ampliada, Kurt ALAND, *Die 95 Thesen Martin Luthers und die Anfänge der Reformation*, Gerd Mohn: Gütersloher Verlagshaus, 1983, pàg. 103-109. Una altra reproducció de les tesis, a FAUSEL, *D. Martin Luther*, pàg. 89-95. Vegeu una traducció al castellà de les 95 tesis, a GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 342-344, i, també, a EGIDO, (ed.), *Lutero, Obras*, pàg. 64-69.

127 ISERLOH, *The theses*, pàg. 67.

128 ISERLOH, *The theses*, pàg. 72.

129 MELANCHTON, «Epistolarum Liber X», núm. 3478, 01-06-1546, I: Philip MELANCHTHON, *Opera Quae Super-*

mesos que era mort, i sense que Melancton hagués tingut coneixements dels fets fins un any després.¹³⁰ Per tant, la seva tardana reconstrucció no sembla ser decisiva. Més encara, recents biògrafs luterans exclouen clarament la publicació, puix a Luther li interessava un debat profund i raonat a partir d'escrits preparats per professors universitaris de diversos centres. Pretenia una discussió supranacional.¹³¹

Per aquestes saons, el pensament de Luther es trobava bastant configurat,¹³² i, com ho sintetitza Duch, consistia en una comprensió diversa del cristianisme, que veu altrament la relació de l'home amb Déu, de la significació del Crist com a mitjancer, de la funció de l'Església, de la significació dels sagraments i de la gràcia de Déu.¹³³ Afegim que, per a perpetuar l'alliberament que Luther va introduir, ell es va canviar el llinatge, i del Luder patern, va derivar Luther, del grec *Eleutherios*, és a dir, lliure.¹³⁴

La primera de les tesis del reformador ens mostra com la seva oposició anava al fons evangèlic de la qüestió. Recordava com Jesús quan predicava la penitència no es referia a un acte aïllat, i que fos commutable amb una almoïna, ni tampoc Luther considerava que la penitència evangèlica acabàs en una celebració sacramental. Recordem que, de qualque manera, va mantenir aquest sagrament. Per tant, la seva reacció no era directament contra aquesta celebració,

---

sunt Omnia, Corpus Reformatorum, VI, Karl GOTTLIEB BRETSCHNEIDER, (ed.), Halis Saxonum: C.- A. Schwetschke et Filium, 1839, cols 156-170. Vegeu cols. 161-162: mentre Luther estudiava grec i hebreu: *In hoc cursu cum esset Lutherus, circumferuntur venales indulgentiae in his regionibus a Tecelio Dominicano impudentissime sycophanta, cuius impiis et nefariis concionibus irritatus Lutherus, studio pietatis ardens, edidit Propositiones de Indulgentiis, quae in primo Tomo monumentorum ipsius exstant. Et has publice Templo quid arcu Witebergensi contiguum est, affixit pridie festi omnium Sanctorum anno 1517*. ISELOH, «Die protestantische», pàg. 49-50.

130 ISELOH, *The theses*, pàg. 74.

131 Volker LEPPIN, *Martin Luther. Vom Mönch zum Feind des Papstes*, Darmstadt: WBG, 2013, pp. 43, 45. KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 19.

132 DUCH, «Reformes», pàg. 152.

133 DUCH, «Reformes», pàg. 152.

134 LEPPIN, *Martin Luther*; p. 45. KAUFMANN, *Martin Lutero*, 19.

sinó sobre la trivialització de l'exigència radical de l'anunci evangèlic. Demanava un canvi de vida (cf. Mc 1, 14-15).¹³⁵ Recordem com els moviments de penitència marcaren el franciscanisme dels segles XIII-XIV, i la penitència, com a conversió, és el distintiu d'alguns d'aquests ordes i de nombroses congregacions religioses.

D'altra banda, en el segle XV, hi hagué un rencontre amb l'*opus* agustiniana antipelagià,¹³⁶ en el qual el bisbe d'Hipona († 430) reaccionava d'una forma polèmica contra el monjo Pelagi, que Sant Jeroni va presentar com a irlandès. El frare agustiniana Martin Luther també reaccionava contra el monacat del seu temps, i també sense embuts, contra la concepció de la vida cristiana en general. Ara bé, Pelagi pretenia reformar els monjos i treure'ls d'una vida improductiva, confiada en la gràcia de Déu, mentre sant Agustí i Luther volien treure de l'afany de realitzar obres per tal d'assolir la misericòrdia divina a través de la passió de Jesucrist.

Tocat per aquesta experiència, i alenat un cert mil·lenarisme, que li feia pensar que aquells eren els darrers dies, i que la fi arribaria al cap d'alguns decennis,¹³⁷ se sentia cridat a recobrar i a restaurar la veritat perduda per una falsa teologia de la justificació i per la perversió del poder dels papes de Roma.¹³⁸ Si aquesta autoconsciència xoca frontalment amb la mentalitat general dels catòlics, cal prendre calma i estendre la visió sobre la teologia nominalista, en la qual s'educaven els eclesiàstics i laics d'Europa Central, i d'altres llocs, i repassar la història dels Estats Pontificis, i de tota l'Església

---

135 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 48: WA, 1, pàg. 233, líns. 10ss.: *Dominus et magister noster Jesus Christus dicendo Penitentiam agite etc! omnem vitam fidelium penitentiam esse voluit.*

136 Leopold VON RANKE, *Deutsche Geschichte Im Zeitalter Der Reformation*, I-II, Willy Andreas (ed.), Wiesbaden: Emil Vollmer, s. d., pàg. 127. KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 40.

137 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 27.

138 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 11, 20, 21. Ometem referir-nos al culte a la seva persona, a la proliferació de retrats, i a més autopropaganda, cf. pàg. 24.

llatina, per a veure com des de la capital, que era Roma, la Cúria intervenia fins i tot en parròquies petites, com eren algunes de Mallorca mateix, i exercia el poder sobre prínceps i emperadors.

L'any 1518, Luther, que havia estat citat a Roma en el termini de 60 dies, es va retre a Augsburg, on, gràcies a la intervenció de Frederic el Savi, es realitzà la trobada amb el cardenal Gaietà. Ja abans dels dies establerts, Lleó X havia tramés al cardenal un breu en el qual declarava Luther com a heretge notori. L'entrevista acabà amb l'exabrupte del cardenal, amb què l'expulsava per sempre, llevat que tornàs per retractar-se. Luther va partir durant la nit del 20 al 21 d'octubre de 1518, i la causa quedava plantejada com un conflicte entre la teologia científica i la institució eclesiàstica, i entre la seguretat de la fe i la incerta «mediació» eclesiàstica.¹³⁹ L'encontre a Augsburg és la fita que marca la ruptura protestant.¹⁴⁰ La causa havia de continuar a Roma.¹⁴¹

Encara entre els dies 27 de juny i 16 de juliol de l'any 1519 hi hagué una explicació major de la concepció luterana, quan, a Leipzig, en una disputa amb Johann Eck (1486-1543), va oposar-se a l'Església catòlica, tot afirmant la fal·libitat dels concilis, establint com a font de la revelació la *sola scriptura*, sense que hi hagués necessitat dels concilis, ni dels pares de l'Església, ni del magisteri papal o episcopal.¹⁴² L'Escriptura es bastava per ella mateixa, era, en altres termes, *scriptura sui ipsius interpret*.¹⁴³ Més encara, la pretensió del papa de poder interpretar amb autoritat l'Escriptura, és obra de l'Anticrist.¹⁴⁴ Una de les conseqüències va ser que a Alemanya

---

139 DUCH, «Reformes», pàg. 154.

140 FAUSEL, *D. Martin Luther*, pàg. 207-211, sobre les dues esglésies.

141 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 63-66.

142 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 67-86.

143 KAUFMANN, *Martin Lutero*, p. 72; WA 7, pàg. 97, 23.

144 DUCH, «Reformes», pàg. 154. James ATKINSON, *Lutero y el nacimiento del protestantismo*. (Humanidades

hom va badar els ulls a la nova realitat i deixaren de prendre Luther com un de tants frares eixelebrats.¹⁴⁵

En les disputes amb Eck, aquest li hagué de fer veure que defensava coses que ja havien estat proposades pel britànic John Wycliffe (Hipswell, Yorkshire, ca. 1320 - Lutterworth, Leicestershire, 31-12-1384),¹⁴⁶ i condemnades en el concili de Constança, com hi foren rebutjades altres proposicions de Jan Hus (Husinec, Bohèmia del Sud, 1369 - Constança, 06-07-1415),¹⁴⁷ amb la greu desventura que aquest hi fou condemnat a la foguera. Aquesta memòria que li feu fer Eck ens mostra com era el caos doctrinal per a molts. Luther, pel 1519, ja s'havia embolicat massa en les seves doctrines, malgrat que ell no pretenia dividir l'Església. Però un temperament tan exuberant com el seu no li afavorí la reflexió i, despullat el papa de tota autoritat, donà la passa següent, que va ser carregar-se la dels concilis. Per tant, l'Església quedà privada de tota instància d'autoritat.¹⁴⁸ No passem per malla que planava sobre el reformador una certa herència del mil·lenarisme de Giocchino da Fiore, d'aquí que, amb el desemmascament de l'Anticrist, que és el papa, pretenia retornar l'autoritat a l'Evangelí. Retornar l'autoritat a la *sola Scriptura* era una obra escaient per a una persona que creia que vivia en els darrers dies de la història. La *sola Scriptura* mena al *solus Christus*, i aquest ens atribueix la *sola gratia*,¹⁴⁹ la qual Déu atorga per la *sola fides*.

En altres contextos arriba a les mateixes conclusions. Amb el seu llibre adreçat *A la noblesa de la nació germànica*, Luther

---

315), Madrid: Alianza Editorial, 1968, pàg. 49.

145 LÉONARD, *Historia general del protestantismo*, I, 67-68.

146 John WYCLIFFE, *L'espill de l'Església militant*. Jan HUS, *Comentari al Credo*, Joan BADA, (intr.), Narcís FIGUERASA - Miquel SITJAR, (Wycliffe), David UTRERA, (Hus), (trads.), (Clàssics del Cristianisme, 88) Barcelona: Proa, 2001.

147 Vegeu la referència a Hus a la nota anterior.

148 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 48.

149 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 48-51.

volgué esbucar les tres tanques, o els tres murs, semblants al de Jericó, que fermen la persona humana. En primer lloc, com a seguidor d'Ockham, volia abatre el mur del poder eclesiàstic sobre el civil, el poder de l'Església sobre la Paraula (per a interpretar-la autènticament) i el poder papal de convocar concilis.¹⁵⁰ El que no aclareix mai és quin era l'origen del seu poder. Roman dins una visió de l'Església de poder que no es troba en el Nou Testament.

Amb aquest missatge, és ben comprensible que després de segles d'abusos d'autoritat de part dels papes i d'imposicions d'una omnipresent fiscalitat pontificia, els prínceps alemanys descobrissin la dimensió política de la reforma del frare de Saxònia, gràcies al qual podien avançar cap a la independència de Roma i fer-se forts enfront de l'emperador.¹⁵¹ La impremta havia ja mentalitzat els sectors escolaritzats d'Alemanya, i els no escolaritzats, amb la multitud de gravats catequístics o pamfletaris. Les conversions massives dels pobles germànics en la tardana romanitat es tornaren a repetir al començament de l'Edat Moderna, i, malgrat la llibertat que volgué introduir Luther, el nou *Eleutherios*, els prínceps començaren a imposar el principi suprem de la seva autoritat, que incloïa decidir sobre la fe dels súbdits, que sona així: *cuius regio, eius et religio*, amb el greuge que no confiaren la predicació i celebració de la fe als bisbes, com ho feien els catòlics, sinó que els prínceps esdevenien els «papes» omnipotents de les seves esglésies, diguem-ne, nacionals. Simplement, que el territori marca la religió de cada súbdit. És una ironia perversa, i herètica, perquè pot arribar a qüestions més fortes que les del protestantisme. Pot tocar el mateix Déu.

---

150 MARTINA, *La Chiesa*, p. 97; LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 62.

151 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 43, 45.

El malestar general causat per la fiscalitat pontificia, els estats alemanys el sentien amb especial virulència, malgrat que els *Gravamina* contra Roma no sempre foren calibrats amb justesa,¹⁵² tanmateix eren injusts, i sense cap sentit cristià.¹⁵³ Els diners recaptats no ajudaven a millorar ni la sort dels pobres, ni l'evangelització, ni la celebració sacramental. Que Luther es rebel·làs declaradament aconseguí que el luteranisme esdevingués gairebé una religió nacional,¹⁵⁴ i no ens sorprendrà que la nefasta política de Lleó X amb Alemanya fos inspirada per la seva idea segons la qual Luther es rebel·lava per motius polítics.¹⁵⁵ Causes polítiques hi eren en ell, evidentment, però l'arrel fonda era evangèlica. Per això, no és senzill escatir en Luther fins on arriba l'experiència religiosa i on comença l'interès polític.

A més, uns anys abans, quan Lleó X havia signat la butlla de reforma, en el concili del Laterà V, la irresponsabilitat de la Cúria va ser tan grollera que tingueren la cara de proposar a l'arquebisbe de Magdeburg i de Magúncia que li deixarien acumular ambdues seus metropolitanes i altres beneficis si contribuïa a la construcció de la basílica de Sant Pere amb 10.000 ducats.¹⁵⁶

Pel 1520, la causa de Luther va conèixer els anys més brillants i triomfants. Kaufmann qualifica aquest any de miraculós per a Luther,¹⁵⁷ que va marcar un gir copernicà

---

152 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 45.

153 John W. O'MALLEY, *Trento ¿Qué pasó?*, (Panorama 18), Santander: Sal Terrae, 2015, p. 26, on tradueix, a la pàg. 37, les principals reivindicacions que Luther exposava en el seu llibre *A la noblesa cristiana de la nació alemanya*.

154 LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 52.

155 Les històries solen exposar quines foren les causes de la Reforma. Ens remetem a GIACOMO MARTINA, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo. Da Lutero ai nostri giorni*, Brescia: Morcelliana, 1970, pàg. 32-86. Hi ha una edició en castellà a Cristiandad (Madrid).

156 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, p. 50. ISELOH, "Die protestantische", pàg. 10, on cita A. SCHULTE, *Die Fugger in Rom*, I, Leipzig, 1904, pàg. 115; MARTINA, *La Chiesa*, pàg. 95.

157 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 35.

en la història del cristianisme a l'Occident.¹⁵⁸ En efecte, dia 10 de desembre d'aquest any el reformador va cremar la bul·la *Exsurge Domine*, amb la qual Lleó X condemnava els seus errors, malgrat que no el declarava heretge, si bé, en les clàusules finals el cominava a abandonar els errors, i, en cas contrari, seria declarat heretge.¹⁵⁹ Per tant, som en el moment crucial, quan la seva pertinença a l'Església catòlica queda tancada.

Després que la Dieta de Worms, de 1521,¹⁶⁰ donava llargues al revoltat, temps que guanyava per a aconseguir més adeptes, puix l'afavoria davant el poble el fet de ser condemnat sense haver estat escoltat. Aquesta apreciació era solament una part de la veritat. Ell se sentia solament vinculat a l'Escriptura i aprofità l'oportunitat per a arrossegar molts adeptes.¹⁶¹ Però ni l'un ni els altres passaven pel discerniment de la respectiva opció. Entre tant, Carles V perseguia el frare revolucionari,¹⁶² decisió que es mantenia en la mentalitat medieval, com ho era la de Luther.

Basta veure el mapa d'Europa per a observar que altres reformadors estengueren la seva forma d'entendre el cristianisme a països diversos, com és el cas, per exemple, de Calvin. De fet, els textos fundacionals del cristianisme deslliguen clarament, totalment, el cristianisme de qualsevol país, o de qualsevol raça o cultura.

Per tant, les obres perden el valor per a la reconciliació amb Déu, tot i que mai de la vida Luther afavorí la permissivitat. Ben a l'inrevés. És cert que, per a la mentalitat catòlica, que

---

158 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 54.

159 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 87-99. GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 489-493, amb el text traduït al castellà.

160 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 100-128.

161 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 53.

162 *Die Reformation in Augenzeugenberichten*, pàg. 131.

assumeix les virtuts dels llibres sapiencials, les invitacions dels evangelis que brillin les bones obres, etc., és ardu entrar en el pensament de Luther. Però aquests aspectes morals són compartits per ell, que nega que les obres contribueixin a preparar la persona per a ser reconciliada, justificada, per Déu.

Luther, com a vegades hom ho ha dit, no va inventar els catecismes. Però va ser un propagandista d'una capacitat de persuasió colossal, i el catecisme petit es va escampar per tot arreu. Els seus èxits propagandístics foren enormes. En els anys immediats va traduir el Nou Testament a l'alemany. També tenia una versatilitat en expressar el seu pensament i els seus projectes en les converses de sobretaula, de les quals se'n recolliren moltes parts, plenes de vida i, també, de sarcasme.¹⁶³

Per l'any 1522 hi hagué les agitacions dels espirituals, conduïts per Karlstad, fet que va contrariar molt un esperit conservador com el de Luther.

Un dels fenòmens generalitzats per Europa per aquests anys va ser l'esclat de revoltes de pagesos per quasi tot arreu. Recordem les germanies de València i de Mallorca. Contra els pagesos revoltats a Alemanya, Luther s'enfurí i va atacar amb els seus escrits aquells escamots de lladres i assassins, escrit que Heinz Zahrnt qualifica d'horrible.¹⁶⁴ No ens sorprèn, si tenim present que el reformador considerava que

---

163 A les sigles hem al·ludit a l'edició de Weimar. En alemany hi ha molts florilegis. Vegeu, per exemple, un llibre de butxaca amb extractes de les converses, il·lustrades amb dibuixos de Cranach, *Luthers Tischreden mit Illustrationen von Lucas Cranach d. A.*, Manfred KLUGE, (selecció), München: Wilhelm Heine, 1983. GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*, II, pàg. 283-285.

164 Heinz ZAHRT, *Martin Luther in seiner Zeit-für unsere Zeit*, München. 1983, pàg. 136; citat per DUCH, «Reformes», pàg. 318-319. En aquestes pàgines hi ha més textos de Luther i de Zahrnt, luterà convençut, al qual, a més de lamentar la desmesura del llenguatge, el decep que Luther es preocupàs de mantenir solament l'ordre estatal.

el seu estat era el més feliç del món.¹⁶⁵ A més, els prínceps foren implacables amb els camperols,¹⁶⁶ com ho va ser el rei Carles amb els agermanats mallorquins, cosa que encara inconscientment marca certs silencis del poble illenc. Els prínceps, Luther, Carles V romanen en l'arcaisme medieval i surten del que van teoritzar els Pares de l'Església, no sempre conseqüents en l'aplicació de la seva doctrina, sobre la llibertat de l'Església, que no era simplement fruit de la reflexió sobre el Nou Testament. El conservadorisme polític de Luther el mantenia en una mentalitat arcaica que el duia a veure l'ordre social tan escandalós com a volgut per Déu.¹⁶⁷ Sant Agustí, i molts altres, compartien aquesta visió.

El 25 d'abril de 1529, diversos prínceps signaren davant notari una protesta a causa dels acords religiosos presos a la Dieta d'Spira, cosa que donà origen que els reformats fossin coneguts com a «protestants».¹⁶⁸ Ara bé, aquestes ruptures o la ruptura de l'Església no eren volgudes per Luther. Ningú no volia dividir l'Església.¹⁶⁹ Una vegada que fracassà la reforma, arribà la divisió, i no directament, perquè la situació fos pitjor que un segle abans, puix probablement no ho era, ni tan sols perquè els papes eren funests. Sí que la gent, els laics amb cultura eren més i una mica més secularitzats.¹⁷⁰ Però la teologia empitjorava i els abusos seguien d'una manera grollera.

En els anys posteriors seguiren les disputes amb Zwingli sobre l'Eucaristia. I és que prest sortiren heretges entre els

---

165 Kurt ALAND, (ed.), pàg. 34, sota la veu «Bauerstand»: *Unter allen Ständen ist der Bauerstand der glücklichste.*

166 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 56.

167 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 83-92.

168 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 290-292. Dona els noms dels prínceps i el de les ciutats que s'hi adheriren. DUCH, «Reformes», pàg. 158.

169 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 3.

170 ISERLOH, «Die protestantische», pàg. 4.

reformadors.¹⁷¹ L'accés dels laics a la Bíblia va afavorir que, amb la llibertat que s'havia atribuït a ell mateix Luther, altres traguessin les conseqüències que responien més a la seva pròpia experiència personal, que no necessàriament era la del frare agustí de Wittenberg. Aquesta és una de les majors febleses de la Reforma.

La *Confessio augustana* consta de 28 articles. La primera part és de contingut doctrinal. D'aquí que hom hi llegeixi que, per a aconseguir la unitat de l'Església, cal posar-se d'acord en la primera part, que és la que de fet tracta de l'Evangelí. I, com diu Lucien Fevre, a partir de 1525, Luther es va anar replegant-se sobre ell mateix, tot i que seguia produint una gran quantitat de tractats, en els quals, com ho va observar Walter von Löwenich, les postures de Luther són endurides i acompanyades de malenconies i desenganys.

Però a la Dieta d'Augsburg de 1530, Melancton redactà uns articles en els quals apuntava que els abusos morals separaven els catòlics dels protestants; però Luther tornà a insistir que la separació era dogmàtica i no disciplinària i no estigué d'acord amb el seu deixeble fidel.¹⁷²

Pel novembre de 1545 va complir 62 anys, i es va mostrar alegre amb els amics, als quals recomanà que evitassin les dissensions. Dia 18 de febrer de 1546 moria a Eisleben. Les seves darreres paraules van ser les del Salm 30,6: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Redemisti me, Deus veritatis.*¹⁷³

---

171 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 69.

172 DUCH, «Reformes», pàg. 160.

173 La primera part, són també paraules de Jesús a la creu, Lc 23,46. LEPPIN, *Martin Luther*, pàg. 48. GARCÍA-VILLOSLADA, *Martin Lutero*. I, pàg. 573-575.

El llegat d'una nova teologia

La novetat de la teologia de Martin Luther no consisteix a presentar un cristianisme totalment nou, sinó a donar-li una reorientació focalitzada per la fe en Jesucrist, única via de salvació.¹⁷⁴ D'aquesta manera abandonava l'eclesiocentrisme, entorn del qual havia girat l'Església en els darrers segles.¹⁷⁵ En lloc del discurs racional escolàstic, presidit per l'enunciat d'una tesi, Luther exercia una teologia que interpretava l'Esriptura, que pren l'home des de l'horitzó de la paraula de Déu que ha entrat en la humanitat. Aquesta entrada de Déu en nosaltres mai no s'atura. Per això no arriba a conclusions fixes, com l'escolàstica. És una interpel·lació constant de Déu a l'home.¹⁷⁶

La Bíblia esdevé el llibre de la vida.¹⁷⁷ Aquest era el missatge que expressament havia proposat amb insistència sant Jeroni. Aquesta passió li va brollar des que als vint anys va veure per primer cop una Bíblia sencera, a la biblioteca de la universitat d'Erfurt. Entrat en el convent, quan se sentí atribolat va demanar-ne una i li van oferir una vulgata ben enquadernada, i va fruir quan va comprovar l'abast de l'Esriptura i es va convèncer que havia d'estar per sobre totes les tradicions eclesials.¹⁷⁸ El que l'apassionava era que la Bíblia fos el missatge central, l'Evangelí de l'amor de Déu en Crist.¹⁷⁹

La justificació per la fe sola és deslligada de tota dependència de les obres humanes, tot i que el qui ha estat justificat és

---

174 BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, pàg. 17-19.

175 HANS KÜNG, *La Iglesia católica*. (Breve historia universal), BORRÁS, Albert, (trad.), Barcelona: Mondadori, 2002, pàg. 169.

176 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 63.

177 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 63.

178 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 64.

179 KAUFMANN, *Martín Lutero*, pàg. 64.

crídat a obrar el bé com a fruit de la redempció de Jesucrist. És cert que Luther, en les primeres edicions de la seva traducció de la Bíblia, va manipular el text, introduint-hi petits matisos que afavorien la justificació per la «sola» fe, o que desfiguren la doctrina de Sant Pau sobre el matrimoni i la virginitat, als quals, però, no podríem qualificar de retocs de conseqüències greus.¹⁸⁰ La màxima de la fe sola és un fruit de la sola Escriptura, que és l'única font de la revelació. El tercer galfó de la teologia de Luther, com ja ho hem vist, és la seva concepció de l'Església espiritual, l'*Ecclesia abscondita*, sense estructures institucionals, i de cap manera jeràrquiques, en la qual l'únic Sacerdot és Jesucrist, i que esdevé el lloc on es predica l'Evangelí. Lloc, en aquest cas, no indica necessàriament un espai físic.¹⁸¹ Aquesta invisibilitat de l'Església, l'hem d'entendre dins el conjunt de la trilogia *sola gratia, sola fides, sola Scriptura*. Tot depèn directament de Déu, sense cap mediació ni discerniment de l'Església.

D'aquí que qualsevol que s'hagi familiaritzat amb la missió dels profetes en la Bíblia, quan arriba a aquesta ruptura de Luther, queda sorprès perquè no coneixem parió amb ell. Els profetes són enviats, no es presenten autocomissionats com els reformadors. Fins i tot Jesús de Natzaret tingué un precursor, i ell va enviar els 12 i els 72 deixebles. Judes fou substituït pels altres apòstols. Pau fou triat pel Ressuscitat, però prou se'n va preocupar perquè Pere i Jaume li reconeguessin la seva missió apostòlica. D'aquí que la concepció eclesiològica d'una església invisible i d'una autocomissió per a reformar l'Església radicalment és un *novum quid*, que nosaltres trobam molt problemàtic, per insòlit, i per sortir de la missió, que té les arrels en el Pare, que envia el Fill, dels quals procedeix l'Esperit. I, al seu torn, el Fill encarnat, és a dir

---

180 Manuel SANTOS NOYA, «Significado teológico de las modificaciones de Lutero del texto griego y latino en las cartas paulinas», dins *Concilium*, 370 (2017), 199-209.

181 ISELOH, «Luther und die Kirchenspaltung», 81-91.

Jesucrist, envia els apòstols, com ho acabam de dir. Fins i tot la multiplicitat de reformadors autocomissionats, i mai no passats per un discerniment eclesial, va causar noves divisions entre els mateixos reformats.¹⁸² Ens sembla difícil acceptar aquest autocomissionament i, ensems, no rebutjar els capítols 10 i 11 de la 2Cor.

La invisibilitat de l'Església és una de les arrels de l'altre punt radical de la reforma luterana, que van seguir la resta de reformadors continentals, que consisteix en la *sola Scriptura*. És una deducció que brolla per si mateixa. Una església invisible no pot intervenir en la interpretació formal de res. També en la invisibilitat de l'Església rau la possibilitat que els reformadors no passin pel reconeixement de cap instància, com per exemple, el que va passar l'apòstol Pau, o el mateix Jesús, que hagué de respondre a la pregunta dels deixebles de Joan. Mt 11,4-6, «Jesús els respongué: "Aneu a anunciar a Joan el que sentiu i veieu: els cecs hi veuen, els coixos caminen, els leprosos queden purs, els sords hi senten, els morts ressusciten, els pobres reben l'anunci de la bona nova. I feliç aquell qui no em rebutjarà!"» Més encara, tant el baptisme de Jesús com la transfiguració presenten un testimoni aliè, el del Pare, que testifica a favor de Jesús. El mateix Joan Baptista també hagué de mostrar qui era. En canvi els reformadors no passen per aquest discerniment. Hom els ha d'acceptar perquè ells ho exigeixen. Aquest fet tingué conseqüències molt greus. Miquel Servet i molts altres pagaren l'ús de la seva llibertat, com el que en feu, en aquest cas Jean Calvin, morint en la foguera. Contra aquests fets va protestar Sébastien Châteillon, de família probablement valdesa, amic de Calvin, del qual es va separar per la persecució dels heretges, especialment per l'assassinat de Miquel Servet, dia 27 d'octubre de 1553, ordenat per Calvin.

---

¹⁸² ZEEEDEN, *Das Zeitalter de Gegenreformation*, pàg. 36.

L'any següent va publicar *De haerectis an sint persequendi?*, o sigui, «A veure si hom ha de perseguir els heretges?». La seva postura era totalment clara: «Matar un home no és defensar una doctrina, és matar un home. Quan els ginebrins executaren en Servet, no defensaren una doctrina, van matar un ser humà. Hom no fa professió de fe cremant un home, sinó fent-se cremar per ella.»¹⁸³

No ens convenç, com ja ho hem dit, que hom faci de Luther el promotor de la llibertat de consciència, o religiosa. El mateix sigui afirmat de la resta de reformadors. La documentació sobre les seves repressions, judicis, tortures i execucions és prou coneguda, de manera que els tribunals que aixecaren i les vides que segaren mostren el contrari. En aquest punt eren medievals. La subjectivitat de la consciència es desvetllava amb l'Humanisme; però encara mancava una passa més, que no la donaren a Europa fins al segle XIX. Luther va ser capaç d'alliberar-se del papa, tant com a cap religiós com com a senyor feudal gairebé universal. Aquest alliberament el promovien també a Anglaterra, a França i a la monarquia dels Reis Catòlics; però Luther fou el primer a sortir del domini eclesiàstic. Cert, va crear el seu.

Creiem, també, que, cridanerament, va mancar una missió formal en els reformadors, que no se sentien eclesialment enviats, sinó autocomissionats. I, aquest autodeclarar-se destinats a reformar és un dels dèficits que més afebleixen l'autenticitat de la missió dels reformadors. Que tinguessin moltes raons no és el problema. La qüestió nuclear és saber qui els enviava, a qui, per a què i amb quins recursos. Un discerniment, realitzat a partir de 2 Cor 10 i 11, no deixaria

---

¹⁸³ Joseph LECLER, *Historia de la tolerancia en el siglo de la Reforma*, I, MOLINA MELIÀ, Antonio (trad.), (Iglesias en la Historia, 2), Alcoy: Marfil, 1969, pàg. 403. Vegeu pàg. 384-403. Hans Rudolf GUGGISBERG, *Sebastian Castellio 1515 – 1563*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997, pàg. 80-106.

passar tanta seguretat en la validesa de ser autoproclamats reformadors.

També va mancar la missió *ad gentes*. Això fa que, al nostre veure, la manca de la missió exterior en les esglésies de la reforma no es degué solament a la tasca immediata d'haver d'organitzar-se. Mentre el catolicisme s'obrí a la missió a Amèrica, a l'Índia, el Japó i la Xina, les esglésies de la reforma quedaren resclosides dins les fronteres dels seus països d'origen, tret del calvinisme.

Les altres conseqüències eclesiològiques brollen per si mateixes:

1. Deriva una concepció espiritual de l'Església, que solament té un cap, el Crist.
2. Reconeix explícitament el sacerdocí universal dels fidels, que capacita per a interpretar les Escriptures.
3. Solament reconeix els sagraments del Baptisme i de l'Eucaristia, i, amb algunes limitacions,¹⁸⁴ la Penitència. En l'Eucaristia hi ha clarament la presència del Crist, sense explicar la manera en què es dona aquesta presència;¹⁸⁵ perquè la transsubstanciació és una mera opinió teològica. Observem que el concili de Trento diu que és una interpretació adient. No defineix obligatori el terme.
4. El ministeri ordenat és una creació humana, que no pot excomunicar. El poder de les claus fou donat a Pere en representació de la comunitat.
5. El Papa és l'Anticrist.
6. Tot condueix a la separació de l'Església catòlica, com

---

184 El concili de Trento va explicar la presència real de Crist en el pa i el vi, emprant un terme considerat com a convenient i propi: *Quae conversio convenienter et proprie a sancta catholica ecclesia transsubstantiatio est appellata*. COD, Concili de Trento, Sessió XIII, (11-10-1551), pàg. 695, líns. 16-23, exactament 22-23.

185 DUCH, «Reformes», pàg. 159.

ho va declarar Carles V a la Dieta de Worms, en l'edicta signat per ell dia 26 de maig de 1521.¹⁸⁶

Què és el que divideix l'Església?

Com ho veurem, la doctrina de la justificació, que va fer esclatar Martin Luther, ja des del concili de Trento es començà a formular en termes ben elaborats que aplanaven el camí per a trobar-se catòlics i luterans, i que el diàleg ecumènic reconeix que uns i altres es veuen representats en la manera segons la qual es manifestaren en la «Declaració Conjunta sobre la Doctrina de la Justificació», acordada per l'Església Catòlica (Consell Pontifici per a la Promoció de la Unitat Cristiana) i la Federació Luterana Mundial el 1999, que fou adoptada pels metodistes.¹⁸⁷ Malgrat aquest acostament, en l'antepenúltim número, el 42, la declaració recull honestament que queden punts sobre la justificació que provenen de condemnes no secundàries. El principi de la *sola Scriptura*, en els termes en què s'explica el concili Vaticà II, en la constitució *Dei Verbum*, també ha perdut molta càrrega de divisió, sense que pretenguem dir que som al punt del reencontre, observació vàlida pel punt següent. Fins i tot l'explicació del terme *transsubstantiatio*, aplicat a la presència real del Crist en l'Eucaristia, ha perdut caires que impedeixen la unitat. Mentre l'eclesiologia luterana, que mostra una església invisible, espiritual, dificulta un acostament. A més, és la font de l'absència d'una acceptació del ministeri, en el primer Luther, mai no desdit, i també originà una diversa doctrina sobre els sagraments.

Erwin Iserloh ha cercat precisar quines són les doctrines luteranes que divideixen l'Església, i mostra com ni les 95 Tesis, ni fins i tot la doctrina de la justificació ni de la sola

---

186 GARCÍA-VILLOSLADA, *Martín Lutero*. I, pàg. 527-539. DUCH, «Reformes», pàg. 155.

187 Bernard SESBOÛÉ, «1517-2017: quinientos años después de Lutero», *Razón y Fe*, 274, (2016), 415.

Esriptura. Aquests aspectes doctrinals es presenten amb moltes possibilitats perquè la doctrina luterana i la catòlica s'atansin molt de prop, el concepte catòlic d'Església i del ministeri ordenat queden molt lluny del que exposà el reformador saxó. Ara bé, si la Trinitat i l'Encarnació són la font del luteranisme i del catolicisme, la crida a confluïr en una església és forta, i l'excomunió que va caure sobre Martin Luther no hauria de planar sobre els que avui segueixen en l'església reformada.¹⁸⁸ En efecte, si el que és original de la fe, les Esriptures, el Baptisme, així com el Manament Nou són compartits, hom ha de creure que la unió en una mateixa Església serà regal de Déu, origen de tot bé. Les pedres d'ensopec són l'estructura sacramental de l'Església i la celebració dels sagraments, així com els ministeris ordenats.¹⁸⁹ A més d'això, el bisbe luterà Gerhard Heintze fa anys que també proposava que, en la seva església, hom deixàs d'assenyalar el papa com l'Anticrist.¹⁹⁰

Aquest esperit de comunió eclesial ja movia el cardenal contemporani G. Contarini, i un dels que presidiren el concili de Trento, l'anglès Reginald Pole, que exhortava a llegir Luther directament, així com els teòlegs J. Pflug, J. Gropper, i altres.¹⁹¹

Per una altra banda, sembla que el primer escrit hispànic antiluterà va ser ben primerenc i és obra del mallorquí Jaume d'Olesa. Ens ho acaben de recordar Maria Barceló i Gabriel Ensenyat,¹⁹² en un bell llibre que ens desvetlla com foren els temptejos de l'humanisme per a arribar a Mallorca. Melquíades

---

188 KAUFMANN, *Martin Lutero*, pàg. 64.

189 ISELOH, «Luther und die Kirchenspaltung», 81-91.

190 Gerhard HEINTZE, «Martin Luthers Erbe als Anfrage an das heutige ökumenische Gespräch» *Weder Ketzer noch Heiliger*, pàg. 31.

191 BUSQUETS, introducció a LUTER, *La llibertat del cristià*, pàg. 41, nota 93.

192 Maria BARCELÓ Gabriel ENSENYAT, *Els nous horitzons culturals a Mallorca, al final de l'Edat Mitjana*, (Menjaments, 36), Palma: Documenta Balear, 2000, pàg. 71.

Andrés,¹⁹³ que ho havia advertit, no pogué trobar en els arxius romans cap vestigi de l'obra a la qual ens referim, que tenia com a títol *Jacobi de Olesia contra errores Martini Lutheri*,¹⁹⁴ tot i que hi ha constància que Olesa va fer arribar al papa Lleó X la primera redacció de l'escrit, el qual volgué conèixer-ne l'autor. Després del traspàs del papa (02-07-1521), en remeté un exemplar corregit i augmentat que el cardenal Bernardino de Carvajal, bisbe d'Òstia, patriarca de Jerusalem i del títol de la Santa Creu, va considerar digne i de doctrina sàvia i, segons Bover, que va veure les cartes del cardenal (04-02-1521 i 12-02-1522), aquest deia a Olesa que havia escrit el millor sobre Luther. Era l'any decisiu de la Reforma.¹⁹⁵ Olesa degué ser dur amb Luther, car, segons Pasqual¹⁹⁶ i Bover, el canonge Nicolau Muntanyans, posteriorment inquisidor de Mallorca¹⁹⁷ i antierasmista aferrissat,¹⁹⁸ fou l'intermediari perquè l'escrit paràs en les mans papals.

***

Indubtablement, la Reforma tingué repercussions universals; però no en tot lloc foren de la mateixa intensitat. En el bisbat de Mallorca, que englobava Menorca per a molt de temps, les conseqüències foren en forma derivada, i no directament en referència a la fe. Més tost les mal anomenades guerres de religió, que eren guerres que dugueren a un nou mapa

---

193 Melquiades ANDRÉS, «Adversarios españoles de Lutero en 1521», dins *Revista Española de Teología*, 19 (1959), 180-181. El mateix ANDRÉS hi ha tomat a insistir a *Historia de la Teología española en el siglo XVI*, II, (BAC maior 13), Madrid 1977, pàg. 428. Sense resultats en la recerca d'aquesta obra, en parla, seguint Bover i Andrés, Augustin REDONDO, «Luther et l'Espagne de 1520 à 1536», dins *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 1, (1965), 109-165.

194 Vegeu alguns detalls a MUT, *Historia del Reino de Mallorca*, III, BOVER-MORAGUES, (eds.), pàg. 454 i a TERRASSA, *Anales de Mallorca*, [III], pàg. 33.

195 Joaquim Maria BOVER DE ROSSELLÓ, *Biblioteca de Escritores Baleares*, II, Palma 1868 (repr. Barcelona Sueca 1975), «Olea, Jaime de», núm. 828, pàg. 11-20. L'obra que ens interessa és la darrera, núm. XIII, pàg. 19-20.

196 Antonio Raymundo PASQUAL, *Descubrimiento de la aguja náutica, de la situacion de la América, del arte de navegar, y de un nuevo método para el adelantamiento en las artes y ciencias: disertacion en que se manifiesta que el primer autor de todo lo expuesto es el Beato Raymundo Lulio, Mártir y Doctor Iluminado. Con un apéndice De la enseñanza pública, de los progresos de la literatura, y otros puntos históricos pertenecientes á Mallorca*, (En la imprenta de Manuel Gonzalez), Madrid 1789, pàg. 263. Parla de l'autor a pàg. 261-264.

197 BOVER DE ROSSELLÓ, *Biblioteca de Escritores Baleares*, II, núm. 745. Inquisidor des de 1541. Les seves obres s'han perdut.

198 BARCELÓ-ENSENYAT, *Els nous horitzons*, pàg. 65.

polític a causa d'uns nous nacionalismes que es blindaven en formes religioses, donaren ocasió que militars mallorquins s'incorporassin a aquelles empreses militars, i els que foren més sortosos tornaren amb els primers títols nobiliaris a l'Illa.

Malgrat ser una Església perifèrica, la de Mallorca, esperonada pel lul·lisme naixent, va treure vigor per a reformar-se, i per a produir projectes d'educació, tant dels barons com de la dona. També per a evangelitzar el poble, amb missions populars i catecismes, i per a una pastoral parroquial més seguida, encara que molt elemental. També sorgiren missioners *ad gentes*, i van brostar els dos primers sants canonitzats, Santa Catalina Tomàs, i el naturalitzat Sant Alonso Rodríguez, del qual som a punt de celebrar el IV centenari de la seva mort, en el mateix dia que s'escaurà el V centenari de la Reforma.